

Skr ipt 47.2

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Zomer 2025

COLOFON

Skript Historisch Tijdschrift
Jaargang 47 nr. 2, zomer 2025
ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift
Postbus 1626
1000 BP Amsterdam
skript-fgw@uva.nl
www.skript-ht.com

Skript Historisch Tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en biedt studenten van verschillende universiteiten de mogelijkheid om hun wetenschappelijke werk aan een breed publiek te presenteren.

Een abonnement op Skript kost 24,95 euro per jaar en kan worden afgesloten via de website of door contact op te nemen met de redactie. Losse nummers zijn verkrijgbaar via de webshop.

Redactie Krijn Korsman (hoofdredacteur), Roos Noltén (hoofdredacteur), Fleur van Aalst, Annick Gossen, Stephanie de Graaf, Olivia Jaeggi, Yara de Lange, Merleau Neuféglise, Joost Oosterhuis, Anika Salden, Tibbe Schreurs, Pim Storm en Golan Verbruggen

Vormgeving Golan Verbruggen

Eindredactie Pim Storm

Omslag Merleau Neuféglise

Redactieraad prof. dr. P.H. van Dam, dr. L.H. van Hasselt, drs. M. den Hertog, dr. A. Nobel en dr. N.P.D.W. van Kleij

Advertenties Inlichtingen bij de redactie

Drukwerk Printenbind.nl, Amsterdam

Prijs € 7,50

GEACHTE LEZER,

Voor u ligt het 47e zomernummer van *Skript Historisch Tijdschrift*. Ook voor dit nummer zijn er twee interessante interviews afgenomen. Joost Oosterhuis en Golan Verbruggen zijn afgereisd naar Groenlo en hebben gesproken met Daphne Maas, de directrice van het recent geopende Nationaal Museum Tachtigjarige Oorlog. Tibbe Schreurs en Krijn Korsman spraken dr. Anique Hamelink, die eind vorig jaar haar proefschrift succesvol heeft verdedigd aan de Universiteit van Amsterdam. Zij gingen in gesprek over de rol die kleding speelde bij de vorming van een Gallische identiteit en het nut van levende geschiedenis bij historisch onderzoek.

Gien Gommers analyseert de herinneringscultuur rondom de Tweede Wereldoorlog in Italië. Ze onderzoekt hoe in de Romeinse wijk Quadraro ten opzichte van de nationale Italiaanse nagedachtenis een lokale, afwijkende herinneringscultuur is ontstaan. Annick Gossen vergelijkt de houding van Frankrijk en Nederland ten opzichte van de door hen gekoloniseerde Caraïbische gebieden tijdens de dekolonisatieperiode in de tweede helft van de vorige eeuw. Gossen richt zich in het bijzonder tot de Caraïbische gebieden die nog altijd niet volledig soeverein zijn. Een onderbelicht, maar volgens Gossen belangrijk onderwerp. Olivia Jaeggi schreef een opiniestuk over de verschillende Nederlandse politiek-maatschappelijke opvattingen over de genocide in Srebrenica en de huidige situatie in Palestina. Uit die vergelijking zijn volgens Jaeggi belangrijke lessen te trekken voor het heden, lessen waar Nederland echter betreurenswaardig genoeg blind voor lijkt te zijn.

Joost Oosterhuis schreef een recensie over de film *Ainda Estou Aqui (I'm Still Here)* uit 2024. De film gaat over het waargebeurde verhaal van Rubens Paiva, een voormalig lid van de Braziliaanse senaat, die in 1970 door het militaire regime werd opgepakt en nooit meer werd teruggezien. De film vertelt het verhaal van zijn vrouw en kinderen in de nasleep van de verdwijning. Pim Storm recenseert het boek *Ethnicity in Medieval Europe, 950-1250* (2021) van Claire Weeda. Ideeën over etniciteit vormden in de Middeleeuwen een belangrijk argument binnen het machtsdiscours en konden onder meer leiden tot disciplinerende maatregelen voor hen die zich niet schikten naar het ideaalbeeld van hun volk. In haar column over het belang van *digital humanities* staat dr. Annemieke Romein stil bij de impact op het historisch onderzoek van programma's die door middel van kunstmatige intelligentie handgeschreven bronnen kunnen transcriberen. Dr. Bram Mellink schreef een column over het gebrek aan hedendaagse nagedachtenis en belangstelling omtrent de coronapandemie. Hij ziet gelijkenissen met de houding ten opzichte van de aids-epidemie tijdens de vorige eeuw, waar de publieke aandacht pas decennia na dato voor toenam. Zal in het kader van de coronapandemie eenzelfde ontwikkeling in het verschiet liggen?

Tot slot wijzen wij u met trots en enthousiasme op het feit dat dit een historisch nummer betreft. Na 46 jaar van enkel fysiek publiceren zijn dit nummer en ons archief van oudere nummers nu namelijk online en openlijk toegankelijk te lezen via het platform *Openjournals*.

De redactie gaat nu samen genieten van de Franse zon. Wij wensen u veel leesplezier en een mooie zomer toe!

Krijn Korsman en Roos Nolten

INHOUDSOPGAVE

- 06 Het wespennest**
Herinneringscultuur en de Tweede Wereldoorlog in de Romeinse wijk
Quadraro
Gien Gommers
- 16 Forgotten decolonisation experiences**
Comparing the decolonial trajectories of the French and Dutch
Caribbean
Annick Gossen
- 26 Srebrenica versus Palestina**
De dubbele genocidemoraal
Olivia Jaeggi
- 32 Column: ‘Kun je 200.000 teksten niet gewoon zelf lezen?’**
Hoe *digital humanities* het historisch onderzoek veranderen
Annemieke Romein
- 35 Column: Niet willen weten**
Bram Mellink
- 37 Interview met Daphne Maas, directeur van het Nationaal Museum**
Tachtigjarige Oorlog
De bezoeker als historicus
Joost Oosterhuis en Golan Verbruggen
- 44 Interview met Anique Hamelink**
De identiteit die wordt gedragen
Tibbe Schreurs en Krijn Korsman
- 48 Filmrecensie: *Ainda Estou Aqui (I’m Still Here)***
Wie en wat blijft achter?
Joost Oosterhuis
- 51 Recensie: *Ethnicity in medieval Europe, 950-1250: medicine, power and religion***
Zijn wij zij? Etniciteit in middeleeuws Europa
Pim Storm
- 54 Abstracts**

HET WESPENNEST

HERINNERINGSCULTUUR EN DE TWEEDE WERELDOORLOG IN DE ROMEINSE WIJK QUADRARO

Gien Gommers

‘Over wat er met ons gebeurd is, is niets bekend gemaakt, want negentig procent van de Romeinse burgers negeert (...) de razzia van Quadraro. Toch moeten we ons 17 april herinneren. Het moet worden herinnerd, omdat er een emblematische en krachtige gebeurtenis in de geschiedenis van Rome heeft plaatsgevonden.’

Zo eindigt Sisto Quaranta op 10 juli 2000 zijn interview voor het *Voci e Volti della Memoria*-project.¹ Voor dit project werden in de jaren 2000 en 2001 drieëntwintig overlevenden uit de nazikampen geïnterviewd over hun ervaringen door de *Associazione Nazionale Ex Deportati Nei Campi Nazisti* (ANED). Zo ook Quaranta, die op 17 april 1944 als negentienjarige werd meegenomen tijdens de razzia in de Romeinse wijk Quadraro. Vanaf Rome werd Quaranta weggevoerd naar het doorvoerkamp in Fossoli. Vanuit dit kamp in Noord-Italië werd hij vervolgens meegenomen naar Duitsland, waar hij als ‘vrijwilliger’ in een fabriek tewerkgesteld werd.

Met dit interview treedt de herinnering aan deze lokale razzia voor het eerst toe tot het domein van de publieke herinnering. Hiermee gaf Quaranta het startschot voor een uitgebreide lokale herinneringscultuur. Zo werd in 2001 de eerste gedenksteen onthuld in het Monte del Grano-park. Ook werd dit park ter herdenking van de razzia omgedoopt tot het Parco XVII Aprile 1944. Drie jaar later onderscheidde de gemeente Quadraro met een gouden medaille voor burgerlijke verdienste tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hierbij benadrukte de gemeente de razzia en het antifascistische karakter

van de wijk als redenen voor deze onderscheiding. In recente jaren is de lokale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog vertaald in moderne artistieke media. Zo verwijzen veel lokale streetartwerken naar de *rastrellamento*, oftewel de razzia, van 1944 en aan het verzetsverleden van de buurt. In dit artikel analyseer ik Quadraro’s herinneringscultuur en bevraag ik tot in hoeverre deze lokale herinneringscultuur exemplarisch is voor het Italiaanse herdenken van de Tweede Wereldoorlog.

Sisto Quaranta’s herinnering

Het Duitse leger volgde bij razzia’s doorgaans dezelfde *modus operandi*. De Duitse soldaten kwamen vroeg in de ochtend aan in een wijk, verzamelden alle mannen die ze konden vinden en schoten ze neer. Hun lichamen werden verbrand.² Ook in Quadraro omcirkelden de Duitsers vroeg in de ochtend van 17 april 1944 de wijk, zo vertelt Quaranta. De verzamelde mannen werden hierna echter niet geëxecuteerd. In eerste instantie werden die ochtend 1500 mannen opgepakt om later in de lokale bioscoop geselecteerd te worden voor deportatie naar Duitsland. Bij deze selectie werden jongens onder de vijftien jaar en mannen boven 65 jaar vrijgelaten. Uiteindelijk werden volgens Quaranta

zodoende 947 mannen geselecteerd voor deportatie.³ Na deze selectie werden de mannen een aantal dagen vastgehouden in de filmstudio's van Cinecittà en in grotten aan de rand van Rome, waarna de tocht naar doorvoerkamp Fossoli werd ingezet, zo vertelt Quaranta.

De reden van de rastrellamento is Quaranta nooit duidelijk geworden. Er werden een heleboel verklaringen aangevoerd over waarom de razzia in Quadraro had plaatsgevonden: 'Maar de echte reden heeft men nooit geweten. Men zei, zoals in de kranten stond, dat Quadraro een wespennest was, omdat het partizanencentrum zich daar had genesteld.'⁴ Quaranta licht verder toe dat het volgens hem een centraal punt in de razzia was dat het commando van de partizanenorganisatie *Comitato Liberazione Nazionale* (CNL) verborgen zat in het oude tuberculoseziekenhuis.⁵ Hij vertelt verder dat de partizanen tijdens de razzia verstoep zaten in het ziekenhuis terwijl burgers werden meegenomen: 'Ze voerden de razzia uit, ze namen iedereen mee, alle burgers die, laten we zeggen, helemaal niets met de politiek te maken hadden. De "politiekelingen" zaten daarentegen beschermd binnen in het ziekenhuis.'⁶

Strijd om de nationale herinnering

De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog is in Italië omstreden en vormt al sinds de directe nasleep van de oorlog een constante bron van strijd in de Italiaanse politiek.⁷ Vanaf de directe jaren na de oorlog tot de jaren 1960 domineert de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog als *Il secondo Risorgimento* het Italiaanse collectief geheugen.⁸ Risorgimento betekent herrijzenis en verwijst naar het eenwordingsproces van de Italiaanse natie tussen 1848 en 1860.⁹ In deze 'tweede' Risorgimento herrijst Italië na de Tweede Wereldoorlog dankzij het verzet dus voor een 'tweede keer'. Met de verwijzing naar een tweede Risorgimento verwierp

de nieuwe Republiek Italië niet alleen de fascistische claim de Risorgimento te hebben vervuld. Ook marginaliseerde het opnieuw herrezen Italië zo de periode van de nationale geschiedenis tussen de eerste Risorgimento in 1860 en de tweede Risorgimento in 1945, zo stelt historicus Claudio Fogu.¹⁰

Het enige herdenkingsritueel dat de staat in deze herinneringsfase aan de oorlogsjaren wijdde, was de herdenking van 25 april 1945, de dag waarop een geallieerd offensief in combinatie met een opstand geleid door het verzet de Duitsers uit Italië dreef.¹¹ Fogu benadrukt dat het betekenisvol is dat juist deze datum werd geselecteerd en herinnerd als stichtingsdatum van de republiek en niet 25 juli 1943, de dag dat Mussolini werd afgezet, of 8 september 1943, de dag dat de wapenstilstand met de geallieerden werd aangekondigd.¹² Door de herinnering aan 25 april te centraliseren werd de nadruk in de nationale herinneringscultuur namelijk gelegd op de verzetsopstand van die dag in het specifiek en op het verzet in het algemeen. Hiermee lag de klemtoon in deze herinneringsperiode op de *biennio*, de twee jaar tussen de val van Mussolini op 25 juli 1943 en het einde van de oorlog op 25 april 1945. Dit zorgde er volgens Fogu voor dat naoorlogse Italianen werden aangespoord om alleen de partizanenstrijd tijdens de *biennio* te herdenken en de oorlogsjaren aan de kant van de nazi's actief te vergeten.¹³

Filippo Focardi stelt dat deze herinnering gebaseerd was op twee principes. Ten eerste, de schuld van de oorlog compleet neerleggen bij de nazi's. Ten tweede, het verzet verheffen tot een beweging van alle Italianen die zich gezamenlijk hadden verzet tegen het zogeheten *nazifascismo*.¹⁴ In werkelijkheid was het verzet echter een Noord-Italiaans fenomeen dat nooit meer dan 250.000 leden heeft gekend. Bijgevolg werden de partizanen in deze nationale herinnering de martelaren van de Italiaanse democratie en de fascistten

werden vergeten en vervangen door het beeld van de buitenlandse bezetter.¹⁵ Zodoende werd het verzet, ontdaan van al zijn opstandige en gewelddadige trekken, het symbool voor een harmonieuze nationale identiteit en de oprichtingsideologie van de republiek.¹⁶

In de jaren 1975-1990 vond een radicale breuk plaats met dit zogeheten 'antifascistische discours'. Deze drastische herziening van de nationale herinnering werd sterk beïnvloed door een historio-graphische discussie onder leiding van Renzo De Felice, historicus en biografieschrijver van Mussolini. Hij pleitte er in deze jaren voor dat Italië zich los moet maken van het heersende zogeheten *vulgata resistenziale*, oftewel het verzetsvulgaat. De Felice gaf zo het startschot voor een breed historisch revisionisme dat de nationale herinneringscultuur compleet op zijn kop zette.¹⁷ Focardi stelt dat het door De Felice aangewakkerde historisch revisionisme twee doelen had. Ten eerste, het verzet en antifascisme bekritisieren.¹⁸

Volgens Focardi werd dit bewerkstelligd door het militante aspect van het verzet te benadrukken. Zo kwam er in de media langzamerhand meer aandacht voor gewelddadige verzetsdaden. Onder invloed van dit door De Felice aangewakkerde revisionisme kwam voor het eerst een herinnering aan de gewelddadige kant van het verzet naar boven, die tot dan toe altijd verzwegen en vergeten was in de nationale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog.

Ten tweede was het doel van dit historisch revisionisme om de ervaringen onder het fascistisch regime te vergoe-lijken.¹⁹ In de jaren tachtig werden nieuw hervonden archiefbeelden over het alledaagse leven in de *ventennio fascista*, de twintig jaar onder het fascistisch regime, uitgezonden op televisie. Onder het apolitieke, nostalgische mom van *come eravamo*, 'hoe we waren', lag de nadruk in deze beelden op het 'gewone' leven en niet op de fascistische aspecten van deze alledaagse beelden.²⁰ In combinatie met interviews met De Felice die op televisie

Afbeelding 1: Gary Basemans *Q44* (2012). Foto gemaakt door Gien Gommers (2023), privéarchief.

te zien waren, populariseerden de media het beeld van een fascistisch regime dat was ontdaan van zijn meest gewelddadige eigenschappen onder leiding van een vriendelijke, welwillende Mussolini.²¹

In de jaren negentig vond uiteindelijk een definitieve verschuiving plaats in de nationale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Het afgezwakte beeld van het fascistische regime dat al sinds de jaren tachtig wijdverspreid was, veranderde in het politieke klimaat van de jaren negentig in schaamteloze rehabilitatie van het regime. Waar de herinnering aan het verzet eerst altijd had gediend als symbool voor de nationale, Italiaanse identiteit, werden de partizanen nu herinnerd als een kleine, gewelddadige minderheid. De nationale herinneringscultuur werd voortaan gekenmerkt door dit zogeheten 'anti-fascistisch discours'.²²

Herinneringen in Quadraro's streetart

De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog is alomtegenwoordig in de publieke ruimte in Quadraro. Opvallend genoeg wijkt de lokale herinneringscultuur hier sterk af van de nationale. Het anti-fascistische discours dat de nationale herinnering kenmerkt, is in Quadraro volkomen afwezig. Sterker nog, de streetart in de wijk draagt een compleet tegenovergestelde herinnering aan de partizanen uit. Het plaatselijke verzet wordt hier namelijk trots herinnerd als krachtig lokaal fenomeen.

Deze trotse herinnering aan het lokale verzet is extra opvallend omdat het anti-fascistisch discours in de nationale herinneringscultuur juist is aangewakkerd door de ontdekking van 'nieuwe' lokale herinneringen aan oorlogsgeweld, zoals in Quadraro.²³ Aangezien de directe oorzaak van dergelijke lokale afslachtingen vaak onduidelijk was, zochten overlevenden een interne vijand, een zondebok. Hoewel deze *razzia's* door de Duitsers waren uitgevoerd, legden veel overlevenden de

schuld zodoende hoofdzakelijk bij de partizanen. Zij zouden de Duitsers immers hebben geprovoceerd, benadrukt John Foot.²⁴

In Quadraro worden de partizanen echter niet herinnerd als daders of als interne vijand. In verschillende kunstwerken keert een herinnering aan de partizanen terug als weerbare strijders, als verdedigers van de wijken als vechters voor de hedendaagse vrijheid. Zondebokken of daders zijn de partizanen in Quadraro's herinnering dus nadrukkelijk niet. Het verzet wordt in deze streetartwerken niet alleen gekoppeld aan de lokale partizanen, maar ook onlosmakelijk verbonden met de identiteit van de wijk en haar bewoners. Een rijk palet aan lokale kunstwerken duidt op deze alternatieve herinneringscultuur. Ik zal de volgende werken hier uitlichten: *Q44* (2012) van Gary Baseman, *Il Nido di Vespe* (2014) van Lucamaleonte en *Vuoti di Memoria* (2018) van Ugo Spagnuolo.²⁵

Q44

Het eerste werk dat een herinnering aan de Tweede Wereldoorlog en de lokale *rastrellamento* aan de publieke ruimte toevoegt, is *Q44* (afbeelding 1). Deze muurschildering werd in 2012 door de Amerikaanse artiest Gary Baseman gecreëerd. Op de schildering is een abstract driekoppig, hertachtig figuur te zien met zijn vierde, afgehakte hoofd in zijn rechterhand en een bebloed mes in zijn linkerhand. Op zijn buik staat 'Q44' geschreven: Quadraro '44. Om hem heen vliegen demonen met hoorns en uitgestrekte, bebloede poten. Naast hem staan drie figuren in een verdord bos met de teksten 'Veritas', 'Fides' en 'Libertas' op hun buiken geschreven.²⁶

In een interview met de Romeinse zender HTO.tv vertelt Baseman dat het werk abstract oogt, maar dat ieder figuur in het werk betekenis heeft. Zo legt hij uit dat het driekoppige hert Buckingham Warrior is, een personage waarover hij al eerder een verhaal had geschreven. In dit

verhaal wordt een bos aangevallen en door Buckingham Warrior verdedigd. Telkens als Buckingham Warriors hoofd wordt afgehakt, komen er nieuwe hoofden voor terug. Uiteindelijk lukt het Buckingham Warrior de aanvallers te verslaan en verlaten zij het bos. Baseman legt uit dat hij Buckingham Warrior heeft gecreëerd als representatie voor zijn vader, die in 1942 aan een massaexecutie ontsnapte in Polen en daar drie jaar in de bossen leefde, waar hij vocht als partizaan.²⁷

Baseman vertelt verder dat hij dit verhaal niet alleen gebruikt als analogie voor het partizanenverleden van zijn vader, maar voor de lokale *razzia* van Quadraro: 'I used that as an analogy for his [Baseman's father's] survival and also for the survival here in Italy. (...) In that way, I wanted to use this creature in a sense to also stand in honour of those who survived and perished in this neighbourhood.'²⁸ Zodoende toont Basemans *Q44* een bredere overwinning van de partizanen op het kwaad tijdens de Tweede Oorlog. Uit zijn muurschildering komt een strijdlustig karakter van het verzet en een overwinning van de partizaan naar voren. Door deze muurschildering in Quadraro te plaatsen verbindt hij dit beeld bewust met de lokale verzetsgeschiedenis van de wijk, waardoor hij een lokale collectieve herinnering aan de strijdlust en de overwinning van de partizanen in Quadraro visualiseert.

Il Nido di Vespe

Het tweede straatartwerk dat refereert aan de *razzia* is *Il Nido di Vespe* (afbeelding 2), *Het Wespennest*. Ter gelegenheid van de zeventigjarige herdenking van de rastrellamento werd deze muurschildering in april 2014 aan de Via del Monte Grano gecreëerd door de Romeinse kunstenaar Lucamaleonte.²⁹ Op de muurschildering zijn zeven grote wespen te zien die de zeventig jaar sinds de *razzia* symboliseren. Naast hen staat de natuurkundige formule voor weerstand. Ook is de tekst 'You are now entering free Quadraro' te lezen op

de schildering. In 2010 werd het project *Museo di Urban Art di Roma* (MURO) opgericht door David Vecchiato. Als bewoner van Quadraro en kunstenaar, bekend onder de naam 'Diavù', wilde hij met zijn project de geschiedenis van de buurt belichten. Vecchiato vertelt dat de muur met Lucamaleontes werk bedoeld is als symbool voor het verzet. De Via del Monte Grano wordt met deze muurschildering volgens Diavù een straatsymbool voor de overgang van de ene tijd naar de andere, een portaal naar het verleden.³⁰

De wespen verschijnen niet zomaar in deze schildering. Francesca Billiani licht toe dat Quadraro tijdens de Duitse bezetting van Rome als 'wespennest' werd bestempeld. Het zou er krioelen van de partizanen en ander anti-Duits volk. De Duitse generaal-consul Eithel Möllhausen zou Quadraro zo hebben genoemd omdat het onmogelijk was binnen te dringen in het netwerk van partizanen dat zich er schuil zou houden. Quadraro had tijdens de Duitse bezetting immers een reputatie als antifascistische wijk die door de partizanen werd gebruikt als uitvalsbasis om de spoorwegen naar Napels en de *Via Tuscolana* naar het centrum te saboteren, zo vertelt Billiani.³¹

Naast de historische betekenis van de wespen voor de wijk versterken verschillende elementen van de muurschildering het krachtige karakter van het verzet in de muurschildering. Allereerst draagt de stijl van de schildering hieraan bij. Vecchiato vertelt dat hij specifiek Lucamaleonte wilde voor deze schildering, omdat de stijl van Lucamaleontes werk geïnspireerd is op gravures en prenten uit andere tijden, op 'gehistoriseerde tekens'. Zo heeft hij een stijl die doet denken aan de twintigste eeuw, wat Diavù passend vond voor de verbeelding van dit onderwerp.³² Zodoende neemt Lucamaleontes tekenstijl de kijker mee terug de tijd in naar de eeuw van de Tweede Wereldoorlog en de lokale rastrellamento.

Afbeelding 2: Lucamaleontes *Il Nido di Vespe* (2014). Foto gemaakt door Gien Gommers (2023), privéarchief.

Tevens stelt Billiani dat de grootte en de opstelling van de wespen bijdragen aan het krachtige karakter van het verzet in dit werk. De grootte van de monumentale wespen vervormt de realistische dimensie van het werk om het hyperreëel te maken. Zodoende is hun monumentale grootte even majestueus als de kracht van het verzet van insecten en van gewone mensen. Daarnaast staan Lucamaleontes wespen niet opgesteld in geordende, compacte zwermen, maar oogt hun opstelling kneedbaar en flexibel. Hiermee representeren de wespen de flexibele verzetstechnieken van de antifascisten, die zich flexibel in de spleten van de publieke ruimte bewogen en klaarstonden om plotseling toe te slaan, zo stelt Billiani.³³

De monumentale wespen, de natuurkundige weerstandsformule en de tekst 'You are now entering free Quadraro' tonen samen een trots beeld van een krachtig lokaal verzet dat vrijheid heeft gebracht naar het hedendaagse 'free Quadraro'. Zodoende wordt Möllhausens 'wespennest' in Lucamaleontes werk een geuzennaam voor een opstandige, weerbare wijk.

Vuoti di Memoria

Het derde kunstwerk dat refereert aan de rastrellamento is *Vuoti di Memoria*, *Herinneringsleegtes* (afbeelding 3). In tegenstelling tot *Q44* en *Il Nido di Vespe* werd dit kunstwerk niet vervaardigd als onderdeel van het MURO-initiatief, maar in opdracht van de Romeinse gemeente en het openbaarvervoersbedrijf ATAC. In 2018 installeerde Ugo Spagnuolo zijn kunstwerk in het Porta Furba-metrostation. *Vuoti di Memoria* bekleeft hier meer dan vierhonderd vierkante meter van de stationsmuren met ontelbare flessen die gevuld zijn met herinneringen, zo ook die aan lokale figuren. Deze figuren zijn gekoppeld aan lokale gebeurtenissen, waaronder de rastrellamento van 1944.³⁴

Sommige flessen waren al gevuld door de kunstenaar, maar het merendeel is later opgevuld door de lokale bevolking. De muurschildering werd dan ook ontworpen met de interactieve insteek om te worden voltooid door voorbijgangers. Zo beoogde Spagnuolo de stationshal te transformeren tot een interactieve ruimte die het verleden en het heden van de buurt opnieuw zou samenstellen en overdragen. Zodoende moet het een ruimte zijn waar

Afbeelding 3: Een close-up van Ugo Spagnuolo's *Vuoti di Memoria* (2018). Foto gemaakt door Gien Gommers.

beelden, herinneringen en identiteiten teruggevonden kunnen worden en het privé- en collectief geheugen zichtbaar aanwezig zijn.³⁵

Gezien de interactieve aard van het werk zijn de gebruikelijke liefdesverklaringen en amateurpoëzie uit de pen van de lokale bevolking te vinden in de flessen. Maar er zijn ook vele boodschappen met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Zo zijn teksten als 'No alla guerra' en uitingen van waardering voor het lokale verzet te lezen. Ook veel van de flessen die door Spagnuolo gevuld zijn, verwijzen naar de Tweede Wereldoorlog in Quadraro. Zodoende voert de herinnering aan de rastrellamento al gauw de boventoon in het collectieve geheugen dat Spagnuolo's kunstwerk visualiseert.

De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog wordt met verschillende beelden op zeer lokale wijze herinnerd in *Vuoti di Memoria*. Zo zijn er flessen gevuld met wespen en met het 'Q44'-symbool. Eén van de flessen toont priester Gioacchino Rey, die veel achtergebleven

families hielp na de rastrellamento. Ook zijn lokale gedeporteerde jongemannen en hun *Werkausweis* te zien, waaronder dat van Quaranta. In weer een andere fles vindt de toeschouwer een foto van Cinema Quadraro, de lokale bioscoop waar de gedeporteerde mannen werden gesorteerd voor ze naar de Fossoli-kampen en vervolgens naar Duitsland vertrokken.

Al deze beelden verwijzen duidelijk naar de razzia van de buurt. Deze verwijzingen zullen niet alleen makkelijk herkenbaar zijn voor de lokale bevolking vanwege het uitgesproken lokale karakter van de beelden, maar ook omdat ze verwijzen naar herdenkingsvormen die elders in de wijk te vinden zijn. Zo is een herdenkingsplakkaat uit 2001 te zien dat gewijd is aan de slachtoffers van de razzia en te vinden is in het Parco XVII Aprile 1944. Ook toont *Vuoti di Memoria* meerdere foto's van Quaranta, zowel als jongeman op zijn *Werkausweis* als op latere leeftijd. De lokale bevolking zal Quaranta niet alleen herkennen van zijn interviews over de rastrellamento, maar ook van Diavù's muurschildering *SQ 947*

die in hetzelfde jaar als *Vuoti di Memoria* naast het metrostation werd aangebracht ter nagedachtenis aan Quaranta. Tot slot verwijst *Vuoti di Memoria* naar vele muurschilderingen uit de wijk. Zo is een afbeelding te zien van *I guardiani del tunnel* (2012) van Gio Pistone. Pistones schildering refereert aan de Tweede Wereldoorlog en is geschilderd op de ingang van de tunnel die in de oorlog diende als schuilplaats tijdens luchtaanvallen.³⁶ Daarnaast zullen de meermaals herhaalde symbolen van wespen en 'Q44' de lokale bevolking doen denken aan Lucamaleontes *Il Nido di Vespe* en Gary Basemans *Q44*, die beide direct naast het metrostation te vinden zijn.

Spagnuolo's Remediation

Wat herinnerd wordt, is altijd het resultaat van herdenkingsprocessen. Als een herinnering cultureel onbelangrijk wordt, wordt deze niet meer herdacht en zodoende vergeten. Om een herinnering in leven te houden zijn dus steeds nieuwe herdenkingen nodig. Ann Rigney benadrukt dat het concept van (*re-*) *mediation* hierbij centraal staat.³⁷ Om gedeeld te kunnen worden met anderen moet een herinnering in een bepaald medium vertaald worden. Deze vertaling van een herinnering in verschillende media, materialen en technologieën wordt *mediation* genoemd. Om een herinnering relevant en levend te houden, wordt deze telkens opnieuw vertaald in andere media. Deze continue vertaling van dezelfde herinnering in andere media wordt *remediation* genoemd.³⁸

Spagnuolo's werk refereert aan en toont afbeeldingen van vele verschillende herdenkingsvormen die al eerder in de wijk in een ander medium vertaald zijn. Zo houdt *Vuoti di Memoria* de herinnering aan de rastrellamento relevant en levend in het collectief geheugen van de wijk. Door deze *remediation* wordt de herinnering aan de rastrellamento op verschillende wijzen ook weer enigszins veranderd.

Ten eerste verandert *Vuoti di Memoria* bestaande herinneringen aan de rastrellamento door deze in één werk samen te voegen met andere reeds bestaande herinneringen. Zoals besproken herinneren *Il Nido di Vespe* en *Q44* het opstandige en strijdlustige karakter van Quadraro en het lokale verzet. De gedenksteen in Parco XVII Aprile 1944 en de foto's van de jonge gedeporteerde mannen met hun Werkausweis leggen de focus in de herinnering aan de rastrellamento nadrukkelijk op de slachtoffers. Door dezelfde symbolen te gebruiken als *Il Nido di Vespe* en *Q44* en foto's van als de gedenksteen en de gedeporteerde mannen te tonen, voegt *Vuoti di Memoria* deze herinneringen samen. Hieruit ontstaat een geremedieerde herinnering die het opstandige karakter van het lokale verzet benadrukt en tegelijkertijd aandacht geeft aan de slachtoffers van de rastrellamento.

Ten tweede verandert *Vuoti di Memoria* bestaande herinneringen in haar *remediation* inherent door de verandering van medium. Waar muurschilderingen, monumenten en gedenksteden 'af' zijn, zijn de flessen in *Vuoti di Memoria* bewust leeggelaten om 'afgemaakt' te worden door de lokale bevolking. Zo heeft het kunstwerk een nadrukkelijk interactievere aard dan eerdere herdenkingsvormen. Door de participatie van de lokale bevolking wordt de herinnering die *Vuoti di Memoria* uitdraagt met iedere bijdrage weer een beetje anders. Zo wordt de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in dit werk continu opnieuw aangepast en verbonden met het heden. Daarnaast denk ik dat dit kunstwerk door deze participatie een meer betrokken herdenkingservaring teweegbrengt bij het publiek dan eerdere herdenkingsvormen. De toeschouwer wordt tijdens de participatie aan het kunstwerk zelf immers onderdeel van de collectieve herinneringsproductie in plaats van het simpelweg te aanschouwen, zoals het geval is bij de eerder besproken muurschilderingen. Kortom, de inter-

actieve aard van het medium zorgt zowel voor een alsmaar veranderende herinnering als voor een wezenlijk andere, meer actief betrokken herdenkingservaring voor de bevolking.

Lokale en nationale verschillen

De lokale herinneringscultuur van Quadraro wijkt sterk af van de nationale Italiaanse herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Het anti-antifascistische discours dat al sinds de jaren negentig de Italiaanse herinneringscultuur kenmerkt, is in Quadraro volkomen afwezig. Sterker nog, het lokale verzet is in de herinneringscultuur van Quadraro juist een bron van trots voor de wijk. In verschillende kunstwerken is telkens een trotse herinnering aan het lokale verzet terug te zien. In Gary Basemans *Q44* symboliseert Buckingham Warrior een strijd lustige partizaan die het kwaad overwint. Ugo Spagnuolo's *Vuoti di Memoria* herinnert Quadraro trots als een verzetswijk. Lucamaleontes *Il Nido di Vespe* toont de wesp als symbool voor een groots, weerbaar lokaal verzet.

Deze trotse herinnering aan het lokale verzet is extra opvallend, aangezien het anti-antifascistisch discours in de nationale herinneringscultuur juist is aangewakkerd door de 'ontdekking' van lokale herinneringen aan oorlogsgeweld, zoals in Quadraro. De partizanen werden gewoonlijk als de oorzaak van dit lokale geweld bestempeld, maar in Quadraro worden ze niet herinnerd als daders of als interne vijand. In lokale kunstwerken keert telkens weer een herinnering aan de partizanen terug als weerbare strijders, als verdedigers van de wijk en als vechters voor de hedendaagse

vrijheid. Zondebokken of daders zijn de partizanen in Quadraro's herinnering dus nadrukkelijk niet.

Zodoende heeft dit onderzoek naar Quadraro's lokale herinneringscultuur laten zien dat het discours uit de nationale herinneringscultuur niet allesomvattend of overheersend is. Sterker nog, er blijken wezenlijke verschillen te vinden tussen de lokale en nationale herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Om deze verschillen en nuances binnen lokale herinneringsculturen beter te kunnen verklaren, is meer onderzoek nodig. Hiertoe hoop ik dat toekomstig onderzoek kennis van lokale herinneringsculturen uitbreidt en hierbij een bredere blik aanneemt over hoe en waar het collectieve geheugen tot uiting komt.

Zoals deze casestudy heeft laten zien, worden collectieve herinneringen immers niet alleen uitgedrukt in traditionele monumenten, maar ook op de muren van het metrostation. Lokale herinneringsculturen onderzoeken en op zijn tijd je hand in een wespennest steken blijkt dus absoluut de moeite waard.

Gien Gommers schreef dit collegejaar (2024-2025) haar bachelorscriptie 'Het wespennest: Herinneringscultuur en de Tweede Wereldoorlog in de Romeinse wijk Quadraro', onder begeleiding van dr. Niek Pas. Haar interesse ligt in het bijzonder bij negentiende- en twintigste-eeuwse Italiaanse geschiedenis.

Eindnoten

- 1 'Di questo che è successo a noi, non è stato divulgato niente, perché il novanta per cento dei cittadini romani ignora (...) il rastrellamento del Quadraro. Eppure, il 17 aprile 1944 lo devono ricordare. Si deve ricordare, perché è successo un fatto emblematico e fortissimo per la storia di Roma', *YouTube – Voci e Volti della Memoria – Sisto Quaranta* – <https://www.youtube.com/watch?v=FrS3EyYXdo&t=510s> (laatst bezocht 22 december 2024) aldaar [39:40-41:27].
- 2 John Foot, *Italy's divided memory* (New York 2009) 125.
- 3 *YouTube – Voci e Volti della Memoria – Sisto Quaranta* – <https://www.youtube.com/watch?v=FrS3EyYXdo&t=510s> (laatst bezocht 22 december 2024) aldaar over selectie en deportatie naar Fossoli en 947 [05:00] en over de hoeveelheid meegenomen mannen [09:00-10:39].

- 4 YouTube – Voci e Volti della Memoria – Sisto Quaranta – <https://www.youtube.com/watch?v=FrS3EydyXdo&t=510s> (laatst bezocht 22 december 2024) aldaar [02:00-03:00].
- 5 YouTube – Voci e Volti della Memoria – Sisto Quaranta – <https://www.youtube.com/watch?v=FrS3EydyXdo&t=510s> (laatst bezocht 22 december 2024) aldaar [03:00-04:30].
- 6 Ibidem.
- 7 Foot, *Italy's divided memory*, 208.
- 8 Claudio Fogu, 'Italiani brava gente. The legacy of Fascist historical culture on Italian politics of memory' in: Richard Ned Lebow, Wulf Kansteiner and Claudio Fogu (red.), *The politics of memory in postwar Europe* (Durham en Londen 2006) 147- 176, aldaar 151.
- 9 Fogu, 'Italiani brava gente', 150, 151.
- 10 Ibidem, 151.
- 11 Ibidem, 148, 151.
- 12 Ibidem.
- 13 Ibidem, 151, 152.
- 14 Over de term *nazifascismo*: in de Italiaanse herinneringscultuur rondom de Tweede Wereldoorlog worden de nazisten en de fascisten vaak samengevoegd onder de gemeenschappelijke noemer *nazifascismo*. Zodoende wordt deze term ook gebruikt door historici in de historiografie over deze nationale herinneringscultuur, zie bijvoorbeeld Fogu, 'Italiani brava gente', 148; Filippo Focardi, 'Antifascism and the Resistance. Public debate and politics of memory in Italy from the 1990s to the present' in Hugo García, Mercedes Yusta, Savier Tabet and Cristina Climaco (red.), *Rethinking antifascism. History, memory and politics, 1922 to the present* (New York 2016) 258-276, aldaar, 258.
- 15 Fogu, 'Italiani brava gente', 151.
- 16 Fogu, 148, 151.
- 17 Focardi, 'Antifascism and the Resistance', 259, 260; Fogu, 'Italiani brava gente', 157-161; Enzo Traverso, 'Antifascism between collective memory and historical revisions', in Hugo García, Mercedes Yusta, Savier Tabet and Cristina Climaco (red.), *Rethinking antifascism. History, memory and politics, 1922 to the present* (New York, 2016) 321-339, aldaar 324.
- 18 Focardi, 'Antifascism and the Resistance', 259.
- 19 Focardi, 259.
- 20 Fogu, 'Italiani brava gente', 159.
- 21 Focardi, 'Antifascism and the Resistance', 259, 260.
- 22 Focardi, 263.
- 23 Fogu, 'Italiani brava gente', 165; Foot, *Italy's divided memory*, 8,9.
- 24 Foot, *Italy's divided memory*, 8, 9, 125, 126, 129, 130.
- 25 Gezien deze werken erg abstract zijn, zullen de verwijzingen naar het lokale verzet en naar de razzia voor een ongeïnformeerde voorbijganger niet direct duidelijk zijn. Voor de lokale bevolking zijn deze verwijzingen echter makkelijk herkenbaar. De razzia is in Quadraro immers een bekende gebeurtenis. Jaarlijkse herdenkingsceremonies, gedenkstenen en monumenten in de buurt zorgen ervoor dat de herinnering hieraan actief voortleeft in het collectief geheugen van de wijk. Voor Quadraro's bewoners zijn symbolen als Lucamaleontes wesp en Basemans 'Q44' dan ook welbekende verwijzingen naar de Tweede Wereldoorlog in hun wijk. Kortom, de kunstwerken hebben een sterke lokale focus en zijn voor de lokale bevolking dan ook makkelijk 'leesbaar'.
- 26 YouTube HTO.tv – Q44 20120 – Gary Baseman al Quadraro – Intervista www.HTO.tv - <https://www.youtube.com/watch?v=9JXF9cd3zJU> tijdslot [22:50-23:15] (laatst bezocht 1 december 2024); Francesca Billiani, 'Quale Fascismo? Muralismo, Nuovo Muralismo e Arte di Strada', *Annali d'Italianistica* 41, (2023), 373-397, aldaar 391.
- 27 YouTube HTO.tv – Q44 20120 – Gary Baseman al Quadraro – Intervista www.HTO.tv - <https://www.youtube.com/watch?v=9JXF9cd3zJU> tijdslot [12:52] (laatst bezocht 1 december 2024).
- 28 YouTube HTO.tv – Q44 20120 – Gary Baseman al Quadraro – Intervista www.HTO.tv - <https://www.youtube.com/watch?v=9JXF9cd3zJU> tijdslot [21:18-21:40] (laatst bezocht 1 december 2024).
- 29 MUro – Da sketch a MUro, la MOSTRA - <http://muromuseum.blogspot.com/search/label/LUCAMALEONTE> (laatst bezocht 1 december 2024).
- 30 MUro – Da sketch a MUro, la MOSTRA - <http://muromuseum.blogspot.com/search/label/LUCAMALEONTE> (laatst bezocht 1 december 2024); MUro – Comunicato Stampa: il MUro dice addio al Quadraro <http://muro-museum.blogspot.com/2018/04/comunicato-stampa-il-muro-dice-addio-al.html> (laatst bezocht 1 december 2024).
- 31 Billiani, 'Quale Fascismo?', 389, 390.
- 32 MUro – Da sketch a MUro, la MOSTRA - <http://muromuseum.blogspot.com/search/label/LUCAMALEONTE> (laatst bezocht 1 december 2024).
- 33 Billiani, 'Quale Fascismo?', 390, 391.
- 34 Ugo Spagnuolo – Vuoti di Memoria https://www.ugospagnuolo.com/?page_id=4021 (laatst bezocht 1 december 2024); Art Vibes – Vuoti di Memoria di Ugo Spagnuolo <https://www.art-vibes.com/street-art/vuoti-di-memoria-ugo-spagnuolo-murale-quadraro-roma/> (laatst bezocht 1 december 2024).
- 35 Deze informatie is te vinden op een informatiebord in het Porta Furba metrostation te Rome, maar is ook te vinden op Ugo Spagnuolo's website: Ugo Spagnuolo – Vuoti di Memoria https://www.ugospagnuolo.com/?page_id=4021 (laatst bezocht 1 december 2024).
- 36 Billiani, 'Quale Fascismo?', 391.
- 37 Ann Rigney, 'Cultural memory studies. Mediation, narrative and the aesthetic,' in: A.L. Tota and T. Hagen (red.), *Routledge international handbook of memory studies* (Londen, 2016) 65-76, aldaar 67, 68, 69, 70.
- 38 Liedeke Plate, Anneke Smelik, (red.), *Performing memory in art and popular culture* (New York, 2013), aldaar 2, 4; Rigney, 'Cultural memory studies', 67, 68, 69, 70.

FORGOTTEN DECOLONISATION EXPERIENCES

COMPARING THE DECOLONIAL TRAJECTORIES OF THE FRENCH AND DUTCH CARIBBEAN

Annick Gossen

Some decolonisation experiences haunt former empires more than others. Conflicts like the Algerian War (1954-1962) and the Indonesian War of Independence (1945-1949) left deep scars on colonised and coloniser that are still felt and incite fierce debate today. But who talks about Europe's quiet 'remnants of empire' – the decolonisation process of territories that aren't even independent today?

During the twentieth-century decolonisation, European metropolises shed their overseas empires either willingly or with great reluctance. But not every former colony became independent. These 'remnants of empire'¹ include an eclectic mix of islands in the Caribbean that are still bound to various European metropolises today. Unfortunately, they are still often overlooked in academic research on European countries' decolonisation histories. They have traditionally been perceived as 'marginal' and their decolonisation trajectories as 'anomalous'. Yet, historian Grace Carrington has shown in her PhD thesis that the French and British Caribbean territories are much more embroiled in their metropolises' (de)colonial histories and the global decolonisation era context than previously thought and should therefore not be excluded from consideration.²

Adopting Carrington's stance that paying attention to the Caribbean region yields valuable insights, I set out to show how approaching these non-sovereign territories in a comparative perspective

can contribute to better understandings of European decolonisation experiences. The question of how Caribbean remnants of empire feature in European decolonisation experiences is a neglected topic, even though the similar-yet-very-different decolonial trajectories of different parts of the Caribbean provide an excellent basis for comparison. As the scope of this paper only allows for an examination of two out of three European colonial powers retaining Caribbean territories—France, the United Kingdom and the Netherlands—I have chosen to focus on continental Europe. I will trace the French and Dutch approaches to and experiences with the French and Dutch Caribbean respectively during the decolonisation period and beyond, highlighting key similarities and differences in the process.

I will also call attention to often overlooked perspectives regarding European decolonisation experiences in another way. The European experiences documented in the historiography thus far are very government-oriented, with researchers Gert Oostindie and Inge

Map of the Caribbean. Saba and Sint Eustasius are not depicted. Map from Wikimedia Commons.

Klinkers noting in their work on Dutch Caribbean decolonisation that ‘the average Dutch citizen plays no role of importance’.³ When analysing European decolonisation experiences, however, metropolitan citizens’ attitudes to their remnants of empire may actually be worth exploring. This article will therefore make a case for its importance.

The French Caribbean: ‘Frenchmen-with-a-difference’

Today, the French Caribbean, defined in this article as the French West Indies, consists of four islands: Martinique, Guadeloupe, Saint-Martin and Saint-Barthélemy.⁴ In colonial times, these islands contained many large plantation estates where enslaved Africans, taken from French West Africa, were forced to work. These enslaved and displaced African peoples, as well as ruling French Europeans and a significant group of mixed-race ‘creoles’ joining the fray throughout the centuries, would form a population that developed distinct cultures and languages of their own. This history and population makeup allowed France to pursue more assimilationist

policies in the French Caribbean than in its other colonies, where assimilation attempts clashed with pre-established cultures.⁵

France’s approach to its Caribbean islands continued to be marked by assimilation, with Antilleans receiving French citizenship and the right to parliamentary representation in France after slavery’s abolishment in 1848. By 1945, French Caribbean political structures and social institutions closely resembled those of metropolitan France. The people of the Caribbean islands, believing full departmentalisation would benefit them most, voted to become departments of France proper in 1946. Metropolitan France itself, aiming to preserve its overseas territories and with them its sense of being a powerful player on the international stage, found this desirable. Thus, while France would soon be caught up in Indochinese and Algerian independence struggles, such struggles were absent in its Caribbean territories, leading to a very different decolonial path here for France and the Caribbean alike.⁶

Decolonial developments in the wider French empire, however, would

greatly influence France's approach to the French Caribbean. First of all, they caused unrest in the Caribbean islands.⁷ The intellectual *Négritude* movement, for instance, was born from and resonated across the francophone African diaspora and translated into demands for primarily cultural sovereignty on the Caribbean islands. Secondly, the French-Algerian War greatly impacted France's Caribbean

disappeared due to this continued assimilationist and integrationist approach. Though calls for more autonomy are still present, the current status quo is perfectly acceptable to France. Yet, despite this strong assimilation and integration and even the foreign press considering French Antilleans French citizens in every shape or form, metropolitan Frenchmen do not always see them that way. The racial

'THE RACIAL DISCRIMINATION ANTILLEAN FRENCH FACE IN THEIR DEPARTMENTS AND FRANCE PROPER SHOW THEY ARE OFTEN CONSIDERED 'FRENCHMEN-WITH-A-DIFFERENCE' AT BEST.'

approach. Many Antilleans served in this war and left it disillusioned with French colonialism. This led to increasing calls for less assimilation and more autonomy upon their return home, with independence movements influenced by the war and tied to Algerian leadership rising. This link between Algeria and the Caribbean can also be spotted in the writings of Martinican postcolonial thinker Frantz Fanon (1925-1961), whose experiences all over the French empire informed his condemnation of the French colonial system and his striving for both Caribbean and Algerian independence.⁸

Desperate to preserve its remaining Caribbean territories in light of the Algerian War, the French repressed Caribbean nationalism and started an aggressive development and integration campaign in the 1960s and 1970s, hoping that turning the Caribbean islands into 'modern societies with the highest standards of living in the region' would quell secessionist tendencies. This further intensified metropolitan integration. French government programmes also lured Antillean migrants to the metropole for labour purposes, bringing them into the France proper's folds in large numbers. By the early 1990s, voices clamouring for Caribbean independence had virtually

disappeared Antillean French face in their departments and France proper show they are often considered 'Frenchmen-with-a-difference' at best.⁹

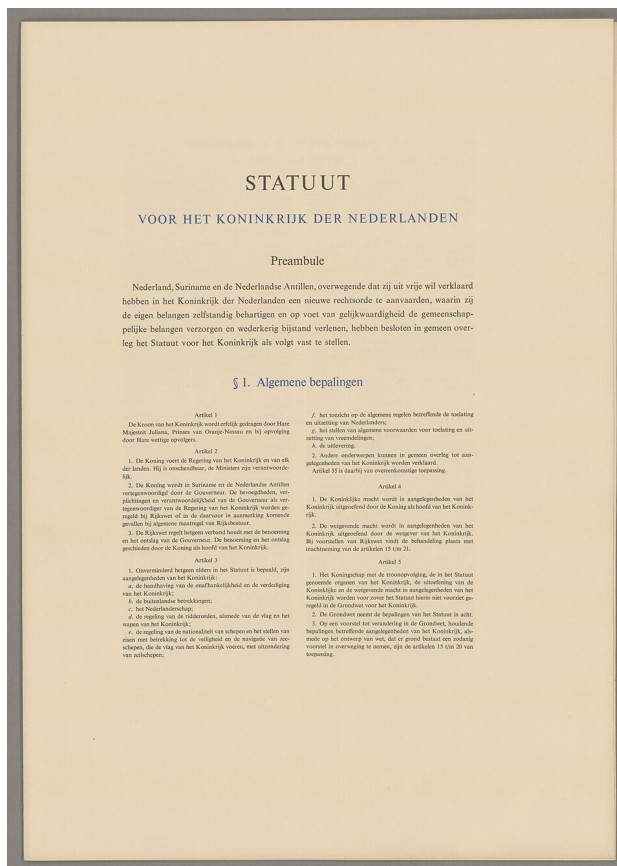
As I have shown, France's approach to its Caribbean territories has been thoroughly shaped by its colonial past, but also by the decolonisation experiences of both the metropolitan and Caribbean French. The French Caribbean should therefore not be neglected when documenting French decolonisation experiences. The French decolonisation experience as traced through France's Caribbean approach is marked by strong beliefs in the necessity of preserving France's great power status through keeping hold of as many overseas territories as possible. It also stemmed from powerful anxieties of losing them, fuelled by decolonial developments all over the empire.

Still, the decolonisation experience traced here is rather governance-focused, whereas European decolonisation experiences encompass more than just governmental attitudes. A more comprehensive documentation of French decolonisation experiences should also seek to recapture metropolitan citizens' experiences. The Caribbean, as a remnant of empire the French public is confronted with still, lends itself very well as a case study for

examining decolonisation phenomena and (de)colonial policymaking. More specifically, it can show these have influenced and continue to influence metropolitan citizens' attitudes and thinking about decolonisation processes and the former colonies involved. Especially in the information age, more and more opportunities to tackle this may be found and, if more detailed work on uncovering historical attitudes and thinking is done, it will become possible to gain better insights into continuity and change.

Currently, research on how the decolonisation period and the French policy approach to the French Caribbean have influenced (present-day)

metropolitan thought on the territories has not been done. Work containing glimpses into past metropolitan citizen attitudes to the French Caribbean is also scarce, though some reading between the lines allows for tentative insights. Historian Alain Ruscio uses polls to show that French public opinion was not very concerned with events happening outside the metropole. The French Union, which the French Caribbean was part of, was not high up on a 1953 list of what metropolitan French considered important questions or problems, and in an earlier 1949 poll, seventy-six percent of respondents could not define the French Union correctly. This suggests that the average metropolitan French citizen's attitude to

Page of the 1954 Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden (Charter for the Kingdom of the Netherlands); Nationaal Archief, 2.02.20 Inventaris van het archief van het Kabinet der Koningin, 1946-1975 (1985), inv.nr 13685 Statuut van het Koninkrijk der Nederlanden, 15 december 1954.

and thoughts about the French Caribbean was shaped by ignorance and apathy. However, the French Union question was still seen as 'most important' by twelve percent of polled respondents. Caribbean questions may also have been considered 'domestic problems' by some: Martinique and Guadeloupe were departments of France proper, after all, and Algerian War testimonies collected by Alexander, Evans and Keiger show a French tendency to view their departments and the people living there as truly French, at least before being personally confronted with difference. Finally, postcolonial migration from the Caribbean also confronted metropolitan French with 'Frenchmen-with-a-difference'. Kristen Stromberg Childers' work on Caribbean migration focuses on the migrants themselves, but also sheds light on (often discriminatory) French attitudes towards them. Studying French attitudes to and thoughts about postcolonial Caribbean migrants may also contribute to a better understanding of French attitudes to and thinking about the Caribbean and the decolonisation processes taking place there.¹⁰

All this implies that attitudes to and thoughts about the French Caribbean cannot have been non-existent during the decolonisation period. Historians must be able to recover them, which could deepen understanding of the impact of (de) colonial experiences today.

The Dutch Caribbean: always in second place

In a comparative analysis of European decolonisation experiences, the Dutch Caribbean¹¹ provides a great foil for the French Caribbean. Both are Caribbean remnants of empire with complicated relationships to their metropolises and the Dutch Caribbean's colonial past resembles that of the French. Though not necessarily plantation colonies, the Dutch Caribbean islands became vital connection points for Caribbean regional trade. Population-

wise, most islands were inhabited by a majority of enslaved Africans, a European minority and arising mixed-race groups. Yet, the Dutch approach to the Caribbean differed from the French in both colonial and decolonial times, with Dutch prime minister Willem Drees (1886-1988) explicitly rejecting the French Caribbean approach as a model in 1952, calling it 'completely unrealistic' and leading to 'incalculable difficulties'.¹² Consequently, the overall Dutch Caribbean decolonisation experience has also differed from the French in significant ways, making the prospect of comparatively studying the effects these policies had on metropolitan citizen attitudes to the Caribbean territories extra promising. The Caribbean case study, in this regard, brings the impact of different decolonisation trajectories on modern-day attitudes to empire and its remnants into the limelight like no other.

The Dutch Republic, unlike France, never adopted a visionary or assimilationist approach to its Caribbean islands in its colonial past. The islands simply had much less economic potential compared to the Dutch East Indies, which the Netherlands saw as far more lucrative and important for the Dutch Empire. Throughout the nineteenth century, the Dutch East Indies became an essential contributor to the Dutch treasury, while Suriname and the Caribbean islands proved themselves financial liabilities, even prompting regular suggestions that these territories be pawned off to another state. In the interbellum, however, companies like Shell and Esso would boost the oil industry in the Dutch Caribbean and make the islands more lucrative in the process. The Dutch focus remained on the East Indies regardless.¹³

The Dutch Empire's decline began with the Dutch East Indies declaring independence in 1945. After a bloody and internationally controversial war, the Netherlands recognised this independence in 1949. Yet, the war and

mounting international pressure to decolonise did not result in a strong Dutch desire to dismantle the rest of an empire still contributing to a certain sense of international prestige. That said, the situation did show the Netherlands that metropole-colony relations ought to change to better suit a decolonising world. Previously, the Netherlands had proposed a postcolonial federal union in hopes of keeping Indonesia within its imperial fold, which ‘accidentally’ gave the remaining colonies an opportunity to gain more autonomy. Though Dutch public interest and emotional investment in decolonisation and the remaining colonies were incredibly low after the loss of the Dutch East Indies, Suriname and the Caribbean now finally came ‘first’ in Dutch (de)colonial policymaking. In 1954, the *Statuut* – a legal-political agreement between the Netherlands and its remaining colonies – officially ended Suriname and the Dutch Caribbean’s colonial status: Suriname and the ‘Netherlands Antilles’ became autonomous constituent countries of the Kingdom of the Netherlands. Emphasising autonomy, the *Statuut* can be seen as more progressive and decolonial than the assimilationist French approach. This relative progressiveness can be explained by a Dutch desire for international ‘redemption’ following criticism of the bloody war in Indonesia.¹⁴

All seemed well until, in 1969, Dutch marines restoring order after riots on Curaçao would see the Dutch facing accusations of neocolonialism in international media. The Netherlands subsequently spent the early 1970s until the late 1980s trying hard to dismantle its empire. Suriname became independent in 1975, albeit half-heartedly, but despite the metropolitan Dutch government also pressing for Antillean independence, the Dutch Caribbean refused this for a variety of reasons. These included the islands’ small size – which presented bleak socio-economic and socio-political prospects if

left to fend for themselves – vulnerability to natural disasters and high standards of living under Dutch rule compared to independent Caribbean countries.¹⁵

Oostindie notes that, from an Antillean perspective, ‘independence’ had already been obtained in the form of self-determination in 1954. That self-determination allowed the Dutch Caribbean to choose non-sovereignty unless the alternative appeared more beneficial. This clashed with Dutch politicians’ desire to dispose of its remnants of empire. Metropolitan politicians saw and criticised the Caribbean as a ‘financial burden’ and feared an influx of Antillean migrants coming to the Netherlands proper in ways reminiscent of the Surinamese post-independence influx. ‘Complete decolonisation’ not necessarily being synonymous with ‘independence’ also proved hard for them to comprehend and accept. Come the 1990s, however, metropolitan politicians became willing to accept that the Dutch Caribbean was there to stay. At the root of this about-face, according to Oostindie, was the fact that Dutch governments saw the Antillean presence as a nuisance, but a nuisance so minor the Dutch could simply not be bothered to continue wasting time and effort on pushing for Caribbean independence fruitlessly. Combined with considerations of the geopolitical interests of countries like the US, this made the Dutch government officially give up on trying to impose full independence. The Netherlands has subsequently reinvigorated its presence in and involvement with Caribbean affairs.¹⁶

Comparison

The U-turn of the Dutch government’s attitude means the Dutch and French approaches to their Caribbean territories are increasingly starting to resemble each other in terms of involvement with Caribbean affairs. This has become even more apparent after the 2010 dissolution

of the Netherlands Antilles as a unitary constituent country (*constituerend land*), after which Bonaire, Saba, and St. Eustatius became special municipalities of the Dutch metropole.¹⁷ Yet, there are still significant differences to be found.

Though France has a long tradition of upholding its own prestige through financially aiding the French Caribbean and its citizens, the Netherlands has

dubbed 'genocide by substitution' in his criticism of French cultural assimilation policies. Thus, whereas French Antilleans may not always feel entirely French, Dutch Antilleans often do not consider themselves Dutch at all.¹⁹

Within the Caribbean territories themselves, the differences between the French and Dutch approaches are seen and felt by locals as well. This comes to

'ONLY IN RECENT DECADES HAS THE NETHERLANDS BEGRUDGINGLY ACCEPTED ITS REMNANTS OF EMPIRE, WITH THE DUTCH APPROACH SLOWLY STARTING TO RESEMBLE THE FRENCH ONE.'

never seen the Dutch Caribbean as very important and subsequently sees Caribbean development aid as an frustrating consequence of its failure to shake these colonial remnants off. Furthermore, while both the French and Dutch Caribbean have long histories of metropolitan migration, France's strong ties with the Caribbean and its assimilationist policies have led to more culturally assimilated Caribbean migrants being seen as relatively valuable as opposed to other migrant groups.¹⁸ The Netherlands, on the other hand, after experiencing an Antillean migrant influx in the 1990s, seriously considered finding ways to restrict Caribbean migration because of more substantial integration issues than encountered in France. Finally, French language and culture are widespread in the French Caribbean, while Dutch language and culture have never been dominant throughout the Dutch Caribbean's colonial history, contributing to a greater cultural distance between former colony and metropole. On the flipside, the Dutch Caribbean islands have traditionally enjoyed a greater degree of (cultural) autonomy and a stronger cultural identity, reducing the risk of what Aimé Césaire (1913-2008), one of the founders of the Négritude movement,

the forefront in Francio Guadeloupe's interview with an SXM (Saint Martin/Sint-Maarten) disc jockey: DJ Shadow criticised both the French and Dutch, but pointed out that the French were 'helping out more' and being 'fair', whereas in his eyes, the Dutch were not putting enough effort into actually regulating problems in the Dutch Caribbean. DJ Shadow does notably seem to perceive Antilleans as Dutch here, though he may be invoking the 'Dutchness' of Dutch Antilleans pragmatically.²⁰

The Dutch Caribbean de-colonisation experience is very similar to the French experience in its broad outlines, but the specifics of the Dutch colonial past and decolonisation trajectories in other parts of the Dutch empire resulted in an approach diametrically opposed to the French one. Whereas France has always worked hard to keep the French Caribbean close, losing Indonesia and a stronger sense of pressure from an increasingly decolonising world caused Dutch governments to give the Dutch Caribbean more autonomy earlier on, eventually even pushing to force independence upon a pragmatically disinterested population. Only in recent decades has the Netherlands begrudgingly accepted its remnants of empire, with the Dutch approach slowly

starting to resemble the French one.

As with the French case, however, the decolonisation experience traced here is still very focused on government stances. The average Dutch citizen's decolonisation experience is not at the forefront of narratives produced, as the citation from Oostindie and Klinkers mentioned at the beginning of this article shows. Lammert de Jong, former resident-representative of the Dutch government in the Netherlands Antilles, does briefly touch upon changing perceptions of the Dutch Caribbean and its inhabitants among metropolitan Dutch throughout the decades. In the early post-Statuut days, the Dutch Caribbean remained mostly out of the public eye. Not much was known about the Dutch Caribbean and its peoples: they were primarily viewed positively as fascinating and exotic. After the migrant influx of the 1990s, however, the growth of Antillean communities in the Netherlands rife with unemployment and crime turned this positive image into a more negative one.²¹

In both cases, postcolonial migration emerges as a way to get metropolitan attitudes into view. However, more information is still necessary to sketch a more complete image of European citizens' Caribbean decolonisation experiences. In a comparative perspective, the French and Dutch Caribbean lend themselves to this cause exceptionally well: the many crucial similarities and differences between these territories provide fruitful soil for examining how decolonial policies and their wider decolonisation contexts have affected how metropolitan Europeans view their remnants of empire and how this view has changed throughout the years.

Conclusion

Non-sovereign Caribbean territories of former European empires are often still left out of decolonisation narratives. The Caribbean territories, however, challenge scholars to think about alternative

conceptions of decolonisation in which deliberately choosing non-sovereignty is valid as well. I have shown in this article that territories like the French and Dutch Caribbean are firmly entrenched in their metropolises' colonial pasts and the broader context of (inter)national decolonisation experiences. The French and Dutch approaches and attitudes to their Caribbean territories were profoundly shaped by their respective (de)colonial pasts, the consequences of which are still felt in Europe and the Caribbean alike. Accounts of European decolonisation experiences, therefore, should not exclude them from decolonisation narratives, nor in the analysis of the legacies of (de)colonisation today.

Finally, for examining European decolonisation experiences comparatively, the French and Dutch Caribbean's decolonial trajectories present research avenues with untapped potential. The decolonisation experiences traced here are still very political in nature, with experiences and views of average European citizens remaining under the surface and shrouded in generalisations. Even while the similar-yet-different Caribbean decolonial trajectories may have produced very different experiences among metropolitan citizens as well. Seeking to uncover how present-day metropolitan citizens' attitudes to Caribbean remnants of empire have been influenced by the (de)colonial policymaking of the past and how these attitudes have changed through time may be a valuable contribution to the wider project of documenting European decolonisation experiences. Herein lie many opportunities for further research.

Annick Gossen is doing the RMA History at the University of Amsterdam. She specializes in late medieval women and gender, but occasionally dabbles in (de)colonial history. She is also an editor for *Skript Historisch Tijdschrift*.

Eindnoten

- 1 Term borrowed from M.J. Parsons, 'Remnants of empire', in: M. Thomas and A. S. Thompson (eds.), *The Oxford handbook of the ends of empire* (Oxford 2017) 678-697.
- 2 W.F.S. Miles, 'Comparative decolonization. French West Africa, French Caribbean, French India', *Contemporary French civilisation* 14:2 (1990) 212-213; G. Carrington, *Non-sovereign states in the era of decolonisation. Politics, nationalism and assimilation in French and British Caribbean territories, 1945-1980*, PhD dissertation (London 2019) 13-14, 252, 257.
- 3 G. Oostindie and I. Klinkers, *Decolonising the Caribbean. Dutch policies in a comparative perspective* (Amsterdam 2003) 228.
- 4 Martinique and Guadeloupe are currently overseas departments of France, while Saint-Martin and Saint-Barthélemy are overseas collectivities. The collectivities, however, were administratively part of Guadeloupe until 2007. Because this has been the case for most of the time period discussed here, my look at the French Caribbean primarily focuses on Martinique and Guadeloupe.
- 5 Miles, 'Comparative decolonization', 212-213, 215-216.
- 6 Miles, 'Comparative decolonization', 215-217; Oostindie and Klinkers, *Decolonising the Caribbean*, 11; K.S. Childers, *Seeking imperialism's embrace. National identity, decolonization, and assimilation in the French Caribbean* (Oxford 2016) 1-2. As a side note, the Martinican poet and politician Aimé Césaire, also one of the founders of the *Négritude* movement, was himself a champion of full departmentalization, though he would quickly grow disillusioned with this after its actual implementation (see Childers, 2).
- 7 Miles, 'Comparative decolonization', 223.
- 8 F. Fanon, 'Algeria face to face with French torturers', in: Frantz Fanon, *Toward the African revolution. Political essays* (New York 1988) 74-82; N. Galoustian, 'Paths to decolonization in the French Caribbean. Aimé Césaire and Frantz Fanon', *Caribbean Quilt* (2012) 148
- 9 R. Price and S. Price, 'Museums, ethnicity and nation-building. Reflections from the French Caribbean', in: G. Oostindie (ed.), *Ethnicity in the Caribbean. Essays in honor of Harry Hoetink* (Amsterdam 2005) 81-82; G. Oostindie, 'Ethnicity, nationalism and the exodus. The Dutch Caribbean predicament', in: G. Oostindie (ed.), *Ethnicity in the Caribbean. Essays in honor of Harry Hoetink* (Amsterdam 2005) 209; H.M. Hintjens, 'Governance options in Europe's Caribbean dependencies. The end of independence', *The round table. The Commonwealth journal of international affairs* 86:344 (1997) 533-547, retrieved from [https://web-p-ebsohost-com.proxy.uba.uva.nl/ehost/detail/detail?vid=0&sid=58e31a30-ec88-4437-ac56-549e7646783f%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZSZzY29wZT1zaXRl#AN=9710102674&db=aph](https://web-p-ebsohost-com.proxy.uba.uva.nl/ehost/detail/detail?vid=0&sid=58e31a30-ec88-4437-ac56-549e7646783f%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZSZzY29wZT1zaXRl#AN=9710102674&db=aph; Oostindie and Klinkers, <i>Decolonising the Caribbean</i>, 37-38, 41; L. de Jong and D. Kruijt (eds.), <i>Extended statehood in the Caribbean. Paradoxes of quasi colonialism, local autonomy and extended statehood in the USA, French, Dutch and British Caribbean</i> (Amsterdam 2005) 189; Carrington, <i>Non-sovereign states in the era of decolonisation</i>, 38, 255-256. For more detailed insights into how Caribbean migrants fared in metropolitan France, see chapter 7 ('Migration flows and the politics of exclusion') in K.S. Childers, <i>Seeking imperialism's embrace. National identity, decolonization, and assimilation in the French Caribbean</i> (Oxford 2016).10 A. Ruscio, 'French public opinion and the war in Indochina, 1945-1954', in: M. Scriven and P. Wagstaff (eds.), <i>War and society in twentieth-century France</i> (New York 1992), 121; M.S. Alexander, M. Evans and J.F.V. Keiger (eds.), <i>The Algerian War and the French army, 1954-62: Experiences, images, testimonies</i> (Basingstoke 2002) 225, 240, 249-250.11 The Dutch Caribbean consists of six islands: Aruba, Bonaire, Curaçao, St. Eustatius, Saba and St. Maarten.12 Oostindie and Klinkers, <i>Decolonising the Caribbean</i>, 57-61, 80-81.13 Oostindie and Klinkers, <i>Decolonising the Caribbean</i>, 57-61. The East Indies remained more important to the Dutch government due to their still-higher economic value, significantly larger population and very likely because it had already been the most 'celebrated' colony for centuries. A detailed comparison between the Dutch government's attitude to its eastern and western colonies lies beyond the scope of this article, but may present a fruitful avenue for further research.14 Oostindie, 'The Dutch Caribbean in the 1990s', 104; Oostindie, 'Ethnicity, nationalism and the exodus', 210; Oostindie and Klinkers, <i>Decolonizing the Caribbean</i>, 64-65, 72-75, 80-81; De Jong and Kruijt (eds.), <i>Extended statehood in the Caribbean</i>, 86.15 Oostindie, 'The Dutch Caribbean in the 1990s', page 109; Oostindie, 'Ethnicity, nationalism and the exodus', 211; G. Oostindie, 'The Dutch Caribbean in the 1990s. Decolonization or recolonization?' <i>Caribbean affairs</i> 5:1 (1992) 103-104; Hintjens, 'Governance options in Europe's Caribbean Dependencies', retrieved from <a href=).
- 16 Oostindie, 'The Dutch Caribbean in the 1990s', page 110-112; Oostindie, 'Ethnicity, nationalism and the exodus', 221; Hintjens, 'Governance options in Europe's Caribbean dependencies', retrieved from <https://web-p-ebsohost-com.proxy.uba.uva.nl/ehost/detail/detail?vid=0&sid=58e31a30-ec88-4437-ac56-549e7646783f%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZSZzY29wZT1zaXRl#AN=9710102674&db=aph>.
- 17 However, it should be noted that the Dutch approach to the special municipalities so far crucially differs from the French one to its Caribbean departments. The islands had been hoping to gain better social welfare benefits, rising living standards and improved services from their new states, similar to what France has been doing for its Caribbean territories, but the Dutch government has instead prioritized implementing socio-moral legislation to more closely resemble that of the metropolitan Netherlands, much to islanders' dissatisfaction. On the other hand, this criticism resembles that posed by Aimé Césaire when full departmentalisation failed to live up to expectation in Antillean eyes. W.P. Veenendaal, 'The Dutch Caribbean municipalities in comparative perspective', *Island studies journal* 10:1 (2015) 19, 22, 24.

- 18 As a sidenote, the politico-institutional approach to Caribbean migration may not necessarily correspond to metropolitan citizen attitudes as evidenced by Childers' chapter on Caribbean migration and the discriminatory attitudes found there, further underscoring the need to study government and citizen decolonization experiences alike.
- 19 Hintjens, 'Governance options in Europe's Caribbean dependencies', retrieved from [SKRIPT HISTORISCH TIJDSCHRIFT](https://web-p-ebcsohost-com.proxy.uba.uva.nl/ehost/detail/detail?vid=0&sid=58e31a30-ecc8-4437-ac56-549e7646783f%40redis&bd ata=JnNpdGU9ZWWhvc3QtbGl2ZSZzY29wZT1zaXRl#AN=9710102674&db=aph; Oostindie and Klinkers, <i>Decolonizing the Caribbean</i>, 172, 175, 178, 189, 196, 201-202, 213; L. de Jong, 'The Kingdom of the Netherlands. A not so perfect union with the Netherlands Antilles and Aruba', in: L. de Jong and D. Kruijt (eds.), <i>Extended statehood in the Caribbean. Paradoxes of quasi colonialism, local autonomy and extended statehood in the USA, French, Dutch and British Caribbean</i> (Amsterdam 2005) 107-108. For more detailed information on postcolonial and Antillean migration to the Netherlands, consult H. van Amersfoort and M. van Niekerk, 'Immigration as a colonial inheritance. Post-colonial migrants in the Netherlands, 1945-2002', <i>Journal of ethnic and migration studies</i> 32:3 (2006) 323-346.</p>
<p>20 F. Guadeloupe, 'Introducing and anti-national pragmatist on Saint Martin & Sint Maarten', in: L. de Jong and D. Kruijt (eds.), <i>Extended statehood in the Caribbean. Paradoxes of quasi colonialism, local autonomy and extended statehood in the USA, French, Dutch and British Caribbean</i> (Amsterdam 2005) 167.</p>
<p>21 De Jong, 'The Kingdom of the Netherlands,' 106-107.</p>
</div>
<div data-bbox=)

SREBRENICA VERSUS PALESTINA

DE DUBBELE GENOCIDEMORAAL

Olivia Jaeggi

Het huidige conflict tussen Israël en Palestina in het Midden-Oosten brengt internationaal veel woede en oproer teweeg, zo ook in Nederland. Veel van die woede komt voort uit onbegrip wegens het standpunt van het kabinet aangaande Israël en Palestina. Maar hoe verhiel de Nederlandse overheid zich in het verleden tegenover een vergelijkbare situatie? En welke nasleep had de Nederlandse beleidsvoering destijds?

Oorlog. Strijd om grondgebied. ‘Veilig verklaarde’ gebieden. Vluchtelingen. Het afsnijden van hulptoevoer van primaire levensbehoeftes. Wereldwijde aandacht. Internationale inmenging in het conflict. En het belangrijkste: slachtpartijen van duizenden onschuldige islamitische burgers op een niveau dat internationale mensenrechtenorganisaties de situatie als genocide classificeren.

Al de bovengenoemde zijn kenmerken van twee verschillende historische gebeurtenissen: de Srebrenica-slachting van 1995 en het Israëlijsch-Palestijnse conflict van de afgelopen jaren, dat op het moment van schrijven nog steeds gaande is. De twee conflicten verschillen in details, maar de geraamtes en gevolgen van de confrontaties hebben veel met elkaar gemeen. Opvallend is hierom het verschil in de maatschappelijke en politieke aandacht die deze twee casussen hebben gekregen, terwijl logischerwijs het morele kompas bij vergelijkbare desastreuze gevolgen voor een onschuldige burgerbevolking naar dezelfde kant zou moeten uitslaan.

Vergelijking

In het voorjaar van 1995 hielden in de Bosnische stad Srebrenica duizenden islamitische vluchtelingen zich schuil voor de Bosnische Serviërs, die na het

uiteenvallen van Joegoslavië bezig waren zo veel mogelijk gebied in de rest van het land te veroveren. Srebrenica was, net als verscheidene andere Bosnische steden, door de VN uitgeroepen als ‘veilige zone’. Burgers die vanwege de woedende burgeroorlog niet meer veilig waren in hun eigen woonplaats konden hierheen om – beschermd door uit Nederland afkomstige troepen in dienst van de VN (gegroepeerd onder de naam ‘Dutchbat’) – tot nader order veilig te kunnen verblijven. Op 11 juli van datzelfde jaar trokken de Bosnisch-Servische strijdkrachten onder leiding van opperbevelhebber Ratko Mladić Srebrenica binnen. Aldaar eisten ze het vertrek van de Nederlandse Dutchbat-troepen. Gezien hun gebrek aan militaire voorzieningen waren de Dutchbat-troepen genoodzaakt om hieraan gehoor te geven. Vóór hun vertrek vroegen de Bosnisch-Servische troepen de Dutchbat-soldaten om assistentie bij het scheiden van de islamitische mannen van de vrouwen en kinderen, onder het voorwendsel deze mannen apart te willen verhoren, waar de Dutchbatters tegen beter weten in gehoor aan gaven. Niet lang na hun vertrek, toen Mladić vrij spel had in het gebied, werden de 8000 Bosnisch-Islamitische mannen op systematische wijze door de Bosnische Serviërs vermoord.¹

Op 7 oktober 2023 voerde de Pales-

Bron: ABNA English

tijnse antizionistische groepering Hamas, die op dat moment bewind voerde binnen de Gazastrook, een verrassingsaanval uit op Israël. Bij deze aanval vielen 1200 doden en nam Hamas ongeveer 250 mensen gevangen als gijzelaars. Decennia aan politiek en militair conflict tussen Palestina en Israël, waarbij het meningsverschil over rechtmatig eigenaarschap van het Palestijnse grondgebied centraal stond, gingen aan de aanval vooraf. Als reactie op de aanval van Hamas begon Israël het Palestijnse gebied grootschalig te bombarderen. In de eerste week na de aanval alleen al zijn er naar schatting 6000 bombardementen uitgevoerd door Israël. Sindsdien is Israël vrijwel onophoudelijk doorgestaan met grondoffensieven in Palestina. Israël valt naar eigen zeggen plekken aan waar vermeende Hamas-kopstukken zich schuil zouden houden, maar leverde hiervoor vrijwel nooit overtuigend bewijs. Inmiddels hebben de Israëlische aanvallen al tienduizenden Palestijnse burgers het leven gekost.²

Bij beide conflicten is of was er sprake van een militaire operatie met het oogmerk grondgebied te veroveren. In het geval van Srebrenica waren het de Bosnische Serviërs die het Bosnische gebied onder hun heerschappij wilden brengen na het uiteenvallen van Joegoslavië. In het geval van Israël geloven de Israëlische overheid en de Joodse zionistische beweging in hun recht een Joodse staat te bouwen in het heilige, beloofde land.

In allebei de gevallen is er volgens mensenrechtenorganisaties sprake (geweest) van etnische zuivering, gericht op de inheemse islamitische bevolkingen. In beide conflicten is er sprake van geloofsverdeeldheid tussen de twee groepen: Orthodoxe Serviërs versus moslims en Joden versus moslims.³ Zelfs het verloop van de conflicten is vergelijkbaar: de aanvallende partij ontsteekt militaire aanvallen in het omstreden gebied, de aangevallen bevolkingsgroep slaat op de vlucht en er ontstaan 'veilig verklaarde' zones waar de vluchtelingen zich terugtrekken (Srebrenica in Bosnië,

Rafah in Gaza). Vervolgens snijdt de aanvaller toevoer van levensmiddelen en hulptroepen naar deze zones af, laat weinig tot geen journalistieke verslaggeving in het gebied toe, en opent uiteindelijk alsnog de aanval op zogenaamd 'veilige' gebieden.⁴ Wederom: verschil in details, overeenkomst in uitwerking.⁵

Het valt te bepleiten dat de contexten van het Srebrenica-drama en het Palestina-conflict van elkaar verschillen, omdat in de context van Israël-Palestina de Palestijnen ook een militaire hand in het conflict hebben, namelijk Hamas. Men spreekt hierom van het 'Israëlsche recht op zelfverdediging', een perspectief dat Israël zelf maar al te graag in de hand werkt door op grootschalig internationaal niveau de slachtofferrol in te nemen. Maar in de praktijk bestaan de slachtoffers van de Israëlsche aanvallen vooral uit onschuldige Palestijnse burgers die geen enkele hand hadden in de aanvallen op Israël of de gevangennamen van gijzelaars.⁶ Daarnaast gebruikten ook de Bosnische Serviërs de daden van Bosnische milities om hun geweld tegen de burgers te verantwoorden. De Servische militairen beriepen zich op het feit dat Bosnisch-islamitische troepen in gebieden rond Srebrenica misdaden zouden hebben begaan tegen Bosnisch-Servische krijgsmachten, en dat de aanval op Srebrenica een reactie daarop zou zijn geweest. In hun verklaringen is ook meermaals het woord '(zelf)verdediging' gevallen.⁷ Dat het om zelfverdediging ging, is nooit sluitend bewezen. Het *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia* oordeelde dat het hier gegaan zou zijn om een kwestie van wraak door de Bosnische Serviërs, niet van zelfverdediging.⁸

Een ander onderscheid is het verschil in de exacte invulling van de motivaties van de aanvallende partij. In het geval van Bosnië-Herzegovina was er sprake van een binnenlandse burgeroorlog tussen verschillende bevolkingsgroepen om overheersing van het gebied, waarbij

de Bosnische Serviërs overduidelijk de militaire overhand hadden.⁹ In het geval van Israël is er sprake van een koloniserende beweging, oftewel de (poging tot) overname van een gebied door een externe macht teneinde daar zelf een nederzetting te beginnen.¹⁰

Ook hierin gaat het echter niet om het verschil in exacte aanleidingen, maar om het resultaat: duizenden onschuldige islamitische burgerdoden. In het geval van Srebrenica ging dat om een geschat dodental van circa 8500. In Palestina lopen de doden inmiddels al op tot meer dan 50.000. Dat is bijna zes keer zo veel.¹¹

Vershil in politiek-maatschappelijke benadering

Nadat er binnen zowel de Nederlandse als Europese gemeenschap grote politiek-maatschappelijke verontwaardiging en verwarring uitbrak over de Srebrenica-affaire, zette het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) in opdracht van de Nederlandse overheid een onderzoek op touw. Dit in 2002 gepubliceerde onderzoek telt ruim drieduizend pagina's en gaat tot in detail in op de geschiedenis, gebeurtenissen en nasleep van de val van Srebrenica. Uiteindelijk had het onderzoek tot gevolg dat het Kabinet-Kok II (1998-2002), dat destijds in Nederland aan de macht was, zijn ontslag indiende wegens zijn onbekwame handelen tijdens de Srebrenica-crisis en de grote hoeveelheden slachtoffers die hierdoor waren gevallen.¹²

De Nederlandse overheid gaf opdracht tot het uitvoeren van dit onderzoek, omdat de gebeurtenissen in Srebrenica veelvuldig onderwerp waren binnen de Nederlandse politiek en samenleving, maar tegelijkertijd omhuld waren door onduidelijkheid en speculatie over de precieze gebeurtenissen en de verantwoordelijken. Hierdoor achtte de Nederlandse overheid het belangrijk de gebeurtenissen in Srebrenica zo duidelijk en objectief mogelijk in kaart te brengen,

teneinde een helder kader te schetsen rondom het verhitte maatschappelijke debat. Zowel de opdrachtgevers als de onderzoekers vonden het onderzoek zo belangrijk dat ze het, ondanks de extreem beladen en gespannen context en debatten, toch hebben uitgevoerd.¹³ Dit is opmerkelijk in vergelijking met de Palestina-casus, gezien het feit dat een veelgehoord argument tegen expliciete stellingname van de Nederlandse overheid in het debat – of nader onderzoek naar de omringende omstandigheden – is dat het conflict ‘te ingewikkeld’, ‘te omstreden’ of ‘te gepolariseerd’ zou zijn.

In het geval van Srebrenica was er, net zoals nu bij het Palestina-conflict, aanvankelijk in de media en het politieke discours grote terughoudendheid aangaande de term ‘genocide’, voortkomend uit angst voor de maatschappelijke gevolgen bij het gebruiken van zo’n beladen term. Bij de casus van Srebrenica werd uiteindelijk internationaal en grootschalig de conclusie getrokken dat er wel degelijk sprake was geweest van genocide, net zoals steeds meer mensenrechtenorganisaties en gezaghebbende instituten, zoals Amnesty International, de VN en het Internationaal Gerechtshof eenzelfde conclusie trekken uit de situatie in Palestina.¹⁴

Toen in Srebrenica enkele duizenden onschuldige burgers beschermd dienden te worden tegen een agressieve krijgsmacht die probeerde het thuisland van deze burgers te bezetten en onder haar gezag te brengen, koos Nederland ervoor deze bevolking te hulp te schieten door verscheidene bataljons aan militaire troepen te sturen ter bescherming van de bevolking. In het geval van Palestina luidt het verhaal heel anders: ondanks de erkende oorlogsmisdaden, de mensenrechtenschendingen, de etnische zuivering en de (dreiging van) genocide, kiest ons kabinet ervoor geen poot uit te steken om de lijdende Palestijnen te helpen en verkondigt het overal waar het maar kan

luidkeels onvoorwaardelijke steun aan Israël.¹⁵ Het Kabinet-Kok II, dat aftrad na het NIOD-rapport over Srebrenica, bestond uit de VVD, PVDA en D66. Die eerstgenoemde zit ook in de huidige coalitie, de laatstgenoemden maken op het moment deel uit van de oppositie, maar uiten zelfs vanuit die positie opzienbarend weinig kritiek op het huidige Israël/Palestinabeleid van het kabinet. De gelijkenissen tussen de gebeurtenissen in Srebrenica en die in Palestina zijn maar een handjevol keren door toonaangevende partijen aangekaart, met weinig tot geen reactie uit de politiek tot gevolg, laat staan daadwerkelijke beleidsverandering.

Eén keer, toen destijds demissionair premier Mark Rutte begin 2024 een bezoek bracht aan het Srebrenica Memorial Centre, heeft een journalist van EenVandaag de vergelijking tussen de twee aan hem voorgelegd. Zijn antwoord luidde afkeurend en ontkennend: ‘De moord op 1.400 Israëli’s op 7 oktober en het recht van Israël om zichzelf te verdedigen en ook de afschrikking tegen terroristen te herstellen is echt anders dan wat hier gebeurd is. Een doelbewuste moord zonder enige reden op meer dan 8.000 moslims. Dat is echt een andere zaak. Laten we dat niet met elkaar gaan vermengen.’¹⁶ Dat is het narratief dat vanaf 7 oktober continu is aangehangen: zelfverdediging tegen terroristen, Israël staat volledig in zijn recht, en daarmee is de kous af. De huidige VVD-leider, Dilan Yeşilgöz, stelde afgelopen oktober dat het standpunt van de partij ongewijzigd blijft van wat Rutte destijds verkondigde.¹⁷ Ook onze huidige premier Dick Schoof heeft tot nu toe geen enkele koerswijziging in het Nederlandse beleid met betrekking tot Israël aangebracht. Maar inmiddels zijn we een formidabele lijst oorlogsmisdaden, gebombardeerde ziekenhuizen en scholen, schendingen van een internationaal afgesproken staakt-het-vuren, een uitgeroemd hulpkonvooi van ambulancebroeders en enkele tienduizenden onschuldige burgerdoden ver-

der en valt dat verhaal niet meer te verkopen.¹⁸ In geen enkele wereld is het mogelijk om deze waslijst nog als zelfverdediging te bestempelen.

Conclusie

Op het moment dat er mensenrechtenschendingen, zelfs genocide, plaatsvinden op de schaal waarop ze in Palestina plaatsvinden, vele mensenrechtenorganisaties de noodklok hebben geluid en het verloop van de gebeurtenissen zó vergelijkbaar is met een bevestigde genocide tegen een vergelijkbare bevolkingsgroep die nog geen dertig jaar geleden heeft plaatsgevonden, is het dan niet tijd om naar het verleden te kijken, en ervan te leren?

Je zou denken dat we als Westerse gemeenschap en met name als Nederland nu met enige zelfreflectie zouden kunnen terugkijken op de tragedie in Srebrenica, en deze zelfreflectie zouden kunnen gebruiken om nu en in de toekomst verantwoordelijker te handelen. De *silver lining* van Srebrenica zou dan kunnen zijn dat de spiegel die zij de Westerse machten en met name Nederland noodgedwongen voor heeft gehouden, in de toekomst onschuldige burgers voor dood en geweld kan behoeden. Maar niets blijkt minder waar. Onder toezicht van Nederland en de gehele EU raast de Israëlische militaire macht door Palestina heen als een bulldozer door een kaartenhuis. Nederland kijkt niet alleen toe, maar helpt Israël zelfs door middel van militaire samenwerking in de vorm van informatie-uitwisseling en het leveren van wapenonderdelen die tegen het Palestijnse volk worden gebruikt. Toch zwijgt onze overheid hierover in alle talen en probeert ze het zich opstapelende belasterende materiaal tegen Israël en zijn oorlogsmisdaden koste wat het kost onder het tapijt te schuiven.¹⁹

Hebben we dan niks geleerd? Na alle publieke discussies, het mediadebat, een drieduizend pagina's tellend onder-

zoek en zelfs het aftreden van een kabinet naar aanleiding van Nederlandse medeplichtigheid in een genocide tegen een islamitische bevolkingsgroep, leunen we fluitend achterover wanneer zich recht voor onze ogen een vergelijkbare situatie ontvouwt, met nog een hoger dodental op de koop toe. We doen zelfs geen poging meer om, zoals toen, de bedreigde groep, die zich wederom verzameld heeft in zogenaamd 'veilig verklaarde' zones, daar te beschermen. We scharen ons aan de kant van de misdadiger. Stel je de schaamte en luidkeelse verontwaardiging voor die zou hebben plaatsgevonden als Nederland in 1995 niet had besloten de Dutchbat-troepen te sturen om de vluchtelingen in Srebrenica te beschermen, maar in plaats daarvan wat vliegtuig- en tankonderdelen te leveren aan de Bosnische Serviërs, die vervolgens gebruikt zouden worden om de ruim achtduizend moslims mee om zeep te helpen. Daar zou een heibel van jewelste van gekomen zijn. En terecht. Diezelfde schaamte en verontwaardiging zouden nu op hun plaats zijn in het publieke discours over het Palestinaconflict, maar in plaats daarvan klinkt er een akelige stilte.

Olivia Jaeggi is tweedejaarsstudent Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Ze volgt momenteel de minor Journalistiek & Kritiek en is redacteur bij *Skript Historisch Tijdschrift*.

Eindnoten

- 1 J.C.H. Blom en P. Romijn, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, *Srebrenica, een 'veilig' gebied: reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area*, (Amsterdam 2002) 1721-2578.
- 2 M. El-Shewy, M. Griffiths en C. Jones. 'Israel's War on Gaza in a Global Frame.' *Antipode* 57, no. 1 (2025) 77.
- 3 Blom en Romijn, *Srebrenica, een 'veilig' gebied*, 539; Filiz Orhan Çağlayan, 'Rationalization of Evil through Media: A Twitter Discourse Analysis on Israel's Genocide against Palestine after October 7', *Milel ve Nihal* 21, no. The Critique of Zionism (2024), 100.
- 4 R. Verkerk, 'Israël valt journalisten doelgericht aan (en het Westen moet dat niet langer pik ken)', *de Correspondent*, <https://decorrespondent.nl/15741/israel-valt-journalisten-doelgericht-aan-en-het-westen-moet-dat-niet-langer-pikken/1fb941be-9ae2-0cf9-2cb3-1650ac4790e5#>, 2 december 2024, (geraadpleegd op 7 mei 2025) & Blom en Romijn, *Srebrenica, een 'veilig' gebied*, 2522.
- 5 D. Allan en A. Bishara, 'Mediating Palestine: Representation, Mobilization, and Experimentation', *Journal of Palestine Studies* 53:3 (2024), 13 & Blom en Romijn, *Srebrenica, een 'veilig' gebied*, 123.
- 6 Çağlayan. 'Rationalization of Evil through Media', 94-95.
- 7 International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, *Outreach*, 'Facts About Srebrenica', 6.
- 8 Ibidem.
- 9 D. Mehler, 'The Last "Never Again"? Srebrenica and the Making of a Memory Imperative', *European Review of History/Revue Européenne d'histoire* 24, no. 4 (2017) 608.
- 10 Allan en Bishara, 'Mediating Palestine', 15.
- 11 Al Jazeera, 'Israel-Gaza war death toll: Live tracker', <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/18/gaza-tracker>, 18 maart 2025 (geraadpleegd op 23 april 2025).
- 12 Michiel Baud en Frank van Vree, 'Geschiedschrijving, politiek en moraal', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jaargang 116, 1e druk (2003), 71.
- 13 Baud en van Vree, 'Geschiedschrijving, politiek en moraal', 70.
- 14 T. van Gool, 'Voor Nederland lijkt genocide geen dealbreaker', *Jacobin*, <https://jacobin.nl/voor-nederland-likt-genocide-geen-dealbreaker-te-zijn-militair-verdrag-israel/>, 26 januari 2025 (geraadpleegd op 12 maart 2025).
- 15 Ibidem.
- 16 M. van der Steen, 'Premier Rutte wil genocide Srebrenica niet vergelijken met wat in Gaza gebeurt: "Echt wat anders"', *EenVandaag*, <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/premier-rutte-wil-genocide-srebrenica-niet-vergelijken-met-wat-in-gaza-gebeurt-echt-wat-anders/>, 22 januari 2024 (geraadpleegd op 21 april 2025).
- 17 WNL, 'VVD blijft Israël steunen in recht op zelfverdediging, maar het moet wel proportioneel', <https://wnl.tv/2024/10/07/vvd-blijft-israel-steunen-in-recht-op-zelfverdediging-maar-het-moet-wel-proportioneel>, 7 oktober 2024 (geraadpleegd op 10 mei 2025).
- 18 The Rights Forum, 'Israël vermoordt 15 humanitaire hulpverleners', <https://rightsforum.org/israel-vermoordt-15-humanitaire-hulpverleners/#:~:text=Acht%20ambulancebroeders%2C%20zes%20medewerkers%20van,door%20Israël%20onder%20vuur%20genomen>, 1 april 2025 (geraadpleegd op 7 mei 2025).
- 19 Van Gool, 'Voor Nederland lijkt genocide geen dealbreaker'.

'KUN JE DIE 200.000 TEKSTEN NIET GEWOON ZELF LEZEN?'

HOE DIGITAL HUMANITIES HET HISTORISCH ONDERZOEK VERANDEREN

Annemieke Romein

Een paar weken geleden kreeg ik op een bijeenkomst een open en geïnteresseerde vraag: ‘Wat brengt het je nu, dat je middels *Automatic Text Recognition* (ATR)¹ en Transkribus zoveel teksten leesbaar kunt maken?’ Geen waardeoordeel, geen scepsis – gewoon een nieuwsgierige vraag naar de impact van *digital humanities* op onderzoek. Een wereld van verschil met de reactie van een beoordelaar van een ERC-aanvraag (European Research Council) een paar jaar geleden. Die vroeg zich af waarom ik überhaupt financiering nodig had om 200.000 teksten te ontsluiten en analyseren – ik kon ze toch ook gewoon zelf even lezen? Zijn impliciete boodschap: technologie is een overbodige luxe, een trucje. Historisch onderzoek doe je met je ogen, je hersenen en een flinke dosis uithoudingsvermogen.

Maar *digital humanities* (digitale geesteswetenschappen) is veel meer dan een handige truc. Het is een veld dat de methodologische en technologische vooruitgang binnen de geesteswetenschappen stimuleert en historisch onderzoek ingrijpend verandert. Met technieken zoals ATR, *Natural Language Processing* (NLP) en geautomatiseerde classificatie kunnen onderzoekers sneller en systematischer werken, zonder noodzakelijkerwijs het traditionele vakmanschap te verliezen.

De kracht van schaal en automatisering

Een van de grootste veranderingen die digital humanities met zich meebrengen, is de mogelijkheid om onderzoek te doen op een veel grotere schaal zonder dat een onderzoeker al aan het eind van diens carrière hoeft te staan om het overzicht te hebben. Waar historisch onderzoek traditioneel vaak een diepgravende studie is

van een relatief beperkt aantal bronnen, kunnen we nu complete archiefcollecties analyseren en patronen ontdekken in datasets die voorheen onoverzichtelijk waren.

Denk bijvoorbeeld aan de Amsterdamse Akten², waarin dankzij ATR-technologie en *machine learning* een enorme hoeveelheid historische notariële documenten doorzoekbaar is gemaakt. Historici kunnen nu verbanden leggen tussen tienduizenden akten en zo bredere maatschappelijke ontwikkelingen in kaart brengen.

Ook binnen bibliotheken en archieven worden digital humanities steeds vaker ingezet om collecties beter toegankelijk te maken. Projecten zoals ANNIF (annif.org) laten zien hoe geautomatiseerde onderwerpherkenning kan helpen bij het toevoegen van metadata aan boeken, terwijl tools als OpenRefine (openrefine.org) onderzoekers helpen om

grote datasets te uniformeren en fouten in tabellen op te sporen. Dit maakt het mogelijk om sneller en nauwkeuriger te werken zonder dat men zich hoeft te verliezen in tijdrovende handmatige processen.

Digital humanities in de praktijk: Transkribus

Een concreet voorbeeld van hoe deze technologieën worden onderzocht, is het HAICu-project (haicu.science). Binnen dit onderzoeksproject wordt onderzocht hoe artificiële intelligentie (AI) gebruikt kan worden in de culturele sector. Zelf focus ik mij op het ontsluiten van de Resoluties van de Staten van Overijssel. Dit archief omvat zo'n 60.000 pagina's met vroegmoderne besluiten, vastgelegd in soms lastig leesbare handschriften en specifieke lay-outkeuzes. Dankzij ATR kan ik deze teksten omzetten naar doorzoekbare digitale bestanden. Dit bespaart niet alleen enorm veel tijd, maar maakt de bronnen ook toegankelijk voor een breder publiek: historici, genealogen, beleidsmakers en vooral de geïnteresseerde burger.

Tools zoals Transkribus (transkribus.eu), die gebruikmaken van ATR, laten zien hoe digital humanities niet alleen een kwantitatieve uitbreiding van onderzoek mogelijk maken, maar ook een kwalitatieve verbetering. Waar historici voorheen een steekproef namen uit archiefmateriaal, kan ik nu een volledig corpus systematisch analyseren. Dit betekent dat het niet alleen mogelijk is om te kunnen zoeken naar specifieke termen, ook het identificeren van bredere semantische structuren en het volgen van ontwikkelingen door de tijd heen wordt mogelijk.

Wat mij zelf enorm aanspreekt aan Transkribus is dat het een coöperatie is. Dit betekent dat iedereen aandelen kan kopen en als mede-eigenaar het platform in stand kan helpen houden. Niet alleen is het mogelijk om mee te beslissen, maar op deze manier wordt voorkomen dat de 'Big Tech' de techniek in handen krijgen. Het lijkt misschien utopisch, maar geeft

kleine talen óók de mogelijkheid om hun historisch materiaal te ontsluiten. Grote techbedrijven zijn voornamelijk geïnteresseerd in winst maken; terwijl Transkribus/READ-COOP de tools maakt waarmee onderzoekers/geïnteresseerden zelf aan de slag kunnen en hun eigen historisch materiaal kunnen ontsluiten. Bovendien ben ik van de generatie die nog geen programmeren leerde. Hoewel ik het meer en meer onder de knie krijg, vind ik het heel fijn dat de meeste processen in Transkribus geautomatiseerd zijn en ik dankzij het 'drukken op de knop' geen programmeerfouten kan maken. En ja, daar betaal je een bescheiden bedrag voor als je Transkribus op grote schaal gebruikt, maar dat valt in het niet als je berekent hoeveel het gebruiken van een server, onderhoud en ontwikkeling en personeel kost wanneer je het zelf zou draaien. Dat wordt vaak vergeten!

De symbiose tussen technologie en vakmanschap

Digital humanities bieden nieuwe mogelijkheden, hetgeen echter niet betekent dat traditioneel historisch onderzoek verdwijnt. Integendeel, de beste resultaten worden geboekt wanneer digitale technieken en klassiek onderzoek hand in hand gaan. De interpretatie van de gegenereerde data, de selectie van relevante onderzoeksmodellen en de uiteindelijke historische analyse blijven mensenwerk. Hoewel veel activiteiten door de computer vereenvoudigd kunnen worden – zoals het maken van een ATR-model – is het nog steeds handig om basale paleografische kennis te hebben om voor specifieke periodes zelf transcripties te kunnen maken en daarmee de computer te trainen. Bovendien, om de *inhoud* te begrijpen is veel historische en contextuele kennis noodzakelijk, waar nog steeds een degelijke opleiding voor nodig is.

Wat wel verandert, is de manier waarop historici werken. Voorheen was onderzoek grotendeels beperkt tot wat

men binnen een redelijke termijn kon lezen en verwerken. Nu kunnen we patronen ontdekken in eeuwen aan documenten, verbanden leggen die anders verborgen zouden blijven, en hypothesen testen op een schaal die voorheen ondenkbaar was. Deze nieuwe methoden vereisen wel dat historici nieuwe vaardigheden ontwikkelen. Basale programmeerkennis, begrip van datamodellen en vertrouwdsheid met digitale geletterdheid (*digital literacy*) worden steeds belangrijker in het curriculum van geschiedenisstudenten. Organisaties als Programming Historian (programming-historian.org) bieden laagdrempelige tutorials om deze vaardigheden te ontwikkelen.

De kern van de zaak

Digital humanities maken historisch onderzoek niet per se beter of slechter – ze maken het anders. Ze openen nieuwe mogelijkheden en stellen ons in staat om grootschaliger en systematischer te werk te gaan. Het traditionele handwerk zal niet verdwijnen, maar wel ontstaan er méér manieren om onderzoek te doen.

Dus, als ik die ERC-beoordelaar ooit zou spreken, zou ik willen antwoorden: ‘Nee, ik ga die 200.000 teksten niet één voor één lezen. Niet omdat ik dat niet zou kunnen, maar omdat ik dankzij digital humanities andere onderzoeksvragen kan stellen – vragen die ik op een traditionele

manier simpelweg niet zou kunnen beantwoorden.’ Digital humanities stellen me in staat om de bredere patronen te zien – en visualiseren – zonder de diepte te verliezen. En dat is geen gimmick – het is een fundamentele evolutie in hoe we als historici ons vak kunnen beoefenen.

Door het combineren van menselijke expertise met computationele methoden kunnen we het beste van twee werelden verenigen: de kritische blik van de historicus en de systematische analyse van technologie. En *dat* is precies wat nodig is om de complexiteit van ons verleden beter te begrijpen.

Annemieke Romein is historica, gespecialiseerd in vroegmoderne regelgeving. Ze onderzoekt hoe wetgeving regionaal verschildt en gebruikt daarbij digitale tools om duizenden documenten doorzoekbaar en vergelijkbaar te maken. Momenteel werkt zij bij het HAICu-project (UTwente)

Eindnoten

- 1 ATR is een combinatie van zowel *Optical Character Recognition* (OCR) als *Handwritten Text Recognition* (HTR). Deze technieken converteren respectievelijk gedrukte tekst of handgeschreven tekst om naar machineleesbare tekst (de output is dan bijvoorbeeld ‘een doorzoekbaar, veranderbaar wordbestandje’).
- 2 Raadpleegbaar via <https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/alleamsterdamseakten/>.

NIET WILLEN WETEN

Bram Mellink

‘Ik moet gaan, want ik moet een Zoommeeting in’, vertelt een collega terwijl ze al half ons kantoor is uitgestapt. ‘Ik kon er ditmaal niet omheen.’ Nadat ze is weggelopen, scroll ik eens door mijn WhatsApp-groepschats (ik ben nog steeds niet volledig over op Signal), op zoek naar de groep waarin we precies vijf jaar geleden met collega’s ‘oefenden’ met Zoom, de week nadat Mark Rutte de ‘intelligente lockdown’ had aangekondigd. Algauw word ik overvallen door een vlaag van coronanostalgie: natuurlijk, het was een grauwe, saaie tijd, maar die eerste weken, die waren spannend.

Ik schrijf het wat beschaamd, want juist de laatste tijd spreek ik veel mensen voor wie de eerste weken van de pandemie er heel anders uitzagen. Ik onderzoek de geschiedenis van hiv en aids in Nederland, en daarvoor interview ik sinds enige tijd vooral veel verpleegkundigen. Veel van hen stonden aan het begin van hun carrière toen in de tweede helft van de jaren tachtig de speciale afdeling van het AMC in Amsterdam werd geopend. Veel van hen gingen in, of kort na de coronapandemie met pensioen, en hebben dus beide epidemieën in hun werkzame leven meegemaakt.

Leken beide epidemieën nou op elkaar? Qua ziektebeeld en verspreiding liggen aids en corona natuurlijk mijlenver uit elkaar: corona verspreidt zich vooral via lucht en omgeving, het hiv-virus verspreidt zich vooral via onbeschermd seks. Terwijl covid zich binnen enkele maanden over de wereld verspreidde, deed aids daar decennia over: wetenschappers schatten tegenwoordig op basis van RNA-onderzoek dat de ziekte al omstreeks 1920, en mogelijk al in de late negentiende eeuw onder mensen rondging. Corona trof bovendien al vrijwel direct de gehele samenleving, terwijl aids de naam had (inmiddels weten we beter) vooral onder homoseksuelen rond te gaan.

En toch hebben de twee epidemieën ook wel wat van elkaar weg, lijkt het, als

Bram Mellink

het gaat om de manier waarop er achteraf op werd teruggekeken. Lange tijd werd rondom aids de toon gezet door academici die zich afvroegen of overheden van met name westerse landen een succesvol aidsbeleid hadden gevoerd – en zo ja, waarom. Zinvol om beleidslessen te kunnen trekken, minder geschikt om een beeld te krijgen van de wijze waarop een epidemie ingrijpt in persoonlijke levens. Wat doet de angst voor een nieuwe ziekte met mensen? Hoe worden mensen die geïnfecteerd zijn geraakt door hun familie, vrienden of de samenleving bekeken? Hoe dragen mensen zorg voor elkaar – of juist niet? Wie worden er voor een epidemie verantwoordelijk gehouden? Het zijn vragen die rondom aids aanvankelijk maar weinig zijn gesteld, al waren vraagstukken van oorsprong en schuld – net als bij

corona – ook toen aan de orde van de dag.

In de jaren 2010 verschenen wel degelijk enkele studies over de menselijke omgang met hiv en aids, maar bij een breed publiek sloeg de belangstelling hiervoor pas weer echt aan toen de Britse miniserie *It's a sin* in 2021 verscheen, terwijl de succesvolle podcast *En niemand bleef onaangeraakt* van Randy Vermeulen en Maurits de Bruijn, het gesprek over de persoonlijke kanten van aids in Nederland recent wat meer lijkt te hebben geopend.

Het heeft er veel van weg dat die belangstelling voor aids mede is gevoed door corona: ervaring met de huidige epidemie maakt nieuwsgierig naar de vorige. Eén van de verpleegkundigen die ik interviewde, juichte deze belangstelling voor de aidsepidemie toe, maar verbaasde zich ook over het contrast met corona. Want waar de maatschappelijke interesse voor de beginjaren uit haar carrière plotseling groeide, kraaide er geen haan naar wat zij als verpleegkundige in coronatijd had meegemaakt. Zou het, vroeg ze zich hardop af, ook weer dertig, veertig jaar duren voordat de belangstelling voor de menselijke dimensie van corona op gang komt?

Het was een retorische vraag, dus gelukkig hoefde ik haar niet direct te beantwoorden. Maar als ik eerlijk ben: los van wat misplaatste (en maar half gemeente) coronanostalgie naar die eerste dagen, betrap ik mezelf nog nauwelijks op belangstelling voor het menselijke verhaal achter covid, hoe graag ik die belangstelling ook zou willen voelen. De regelmatige verhalen in de krant over mensen met long covid die zich niet serieus genomen voelen, doen me bovendien vermoeden dat ik niet de enige ben die de coronatijd vooral snel achter me wil laten. Maar wat zegt dit gebrek aan belangstelling voor de covidtijd nu eigenlijk? En waarom kun je er vergif op innemen dat die belangstelling er over enkele decennia wél zal zijn?

Ik ben er die middag niet goed uitgekomen, moet ik bekennen. Daarvoor

duurde het Zoomgesprek van mijn collega overigens gewoonweg ook te kort. Lang had ze niet in de camera hoeven turen, want ja... wie Zoom lang niet gebruikt, moet eerst updates installeren. Daar was het leeuwendeel van de vergadertijd aan opgegaan.

Bram Mellink is universitair docent Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Met Jesse van Amelsvoort onderzoekt hij de geschiedenis van hiv en aids in Nederland. Eerder schreef hij met Merijn Oudenampsen het boek *Neoliberalisme. Een Nederlandse geschiedenis* (2022).

DE BEZOEKER ALS HISTORICUS

INTERVIEW MET DAPHNE MAAS, DIRECTEUR VAN HET NATIONAAL MUSEUM TACHTIGJARIGE OORLOG

Joost Oosterhuis en Golan Verbruggen

Toen de Skriptmobiel Groenlo binnenreed, werd zij gelijk begroet door standbeelden van piekeniers op een rotonde; de Tachtigjarige Oorlog is hier nooit ver weg.¹ In het centrum hangen grote banieren van Frederik Hendrik en Margaretha van Parma en ook andere aandenkens houden het oorlogsverleden in leven. Voor de Calixtuskerk werden redacteurs Joost Oosterhuis en Golan Verbruggen ontvangen door Daphne Maas, directeur van het net geopende Nationaal Museum Tachtigjarige Oorlog.

Daphne Maas, directeur van het museum
Bron: Nationaal Museum Tachtigjarige Oorlog

De Oude Calixtuskerk, die nu het museum huist, heeft veel te lijden gehad tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Groenlo werd in die periode namelijk zes keer belegerd. Tijdens de laatste belegering door Frederik Hendrik in 1627 werd het dak van de kerk zwaar beschadigd door een kanonschot. Ook het interieur vertoont sporen van het verleden: de eens katholieke kerk is geheel ontdaan van religieuze beelden – een gevolg van de Staatse verovering in 1627. Het koor is nog steeds in handen van een protestantse gemeente, maar de rest van de kerk is nu onderdeel van het nieuwe museum, dat weer een aantal katholieke beelden heeft opgesteld. Maas

vertelt dat geprobeerd wordt een aantal originele beelden terug te halen die na de verovering waren overgebracht naar dorpen in de buurt. Het gebouw laat op deze wijze duidelijk de turbulente geschiedenis van Groenlo's rol in de oorlog zien. Een oorlog met vele verschillende kanten en perspectieven, maar die in de meeste musea versimpeld wordt tot een onafhankelijkheidsstrijd. Maas gaf de redacteurs van *Skript* een zeer interessante rondleiding in een verlaten museum waarbij belangrijke thema's zoals de subjectiviteit en interpretatie van het verleden en de rol van digitale middelen en verbeelding ter sprake kwamen.

Een museum met grote ambities

Nederland kent diverse musea die ook de Tachtigjarige Oorlog behandelen. Een voorbeeld hiervan is het Historisch Museum in Den Briel. Daarnaast besteden ook het Rijksmuseum en het Nationaal Militair Museum uitgebreid aandacht aan het conflict. De vraag doet al snel op: waarom nog een museum over de Tachtigjarige Oorlog en waarom in Groenlo? Maas:

‘Het is niet zo begonnen. Het begon met een idee van het stadsmuseum van Groenlo in 2018. Om het jaar is er de Slag om Grolle (een re-enactment van de belegering van 1627 met honderden figuranten) en daar komen 40.000 bezoekers op af. Het was een beetje een commerciële gedachte: die 40.000 bezoekers willen we het hele jaar rond. Wat trekt die bezoekers? De Tachtigjarige Oorlog, dus we gaan daar iets mee doen.’

Het zou eerst een tentoonstelling worden in het stadsmuseum zelf, maar dat lukte niet door ruimtegebrek. Er was een andere locatie nodig. Die werd gevonden in de Oude Calixtuskerk in Groenlo, die toch – net als veel Gelderse kerken – leeg stond wegens de ontkerkelijking. Als er dan toch een aparte locatie zou komen met een vaste tentoonstelling, dan kon men er net zo goed een zelfstandig museum van maken. Zo ontstond het idee voor een eigen museum, maar dat was in eerste instantie nog geen nationaal museum. Het zou eerst puur over het beleg van Groenlo van 1627 gaan, toen de stad door 25.000 soldaten onder stadhouder Frederik Hendrik een maand lang belegerd werd en definitief aan de Nederlandse zijde kwam. Het probleem met die focus was volgens Maas reikwijdte:

‘Er was tijdens een vergadering het idee geopperd om er een nationaal museum van te maken, want dat trekt veel meer mensen uit het hele land. Museum 1627;

dat zegt men niks. Bovendien was er nog geen museum dat zich volledig richt op de Tachtigjarige Oorlog.’

Hoewel het gebruik van de term nationaal voor het museum commercieel gezien een logische zet was, compliceerde het de taak van Maas en haar team. Bij een nationaal museum hoort namelijk ook een inclusief, nationaal narratief van de Tachtigjarige Oorlog. Slechts een bespreking van de belegering van Groenlo voldeed niet meer. Maas en haar team stonden voor de uitdaging om een tentoonstelling te creëren waarin zowel het perspectief van Groenlo als die van andere gebieden tijdens de Tachtigjarige Oorlog werden belicht: er ontstond spanning tussen een lokaal en nationaal perspectief. Dat alles moest ook nog eens komen in een kerk met gelimiteerde ruimte en worden bereikt met beperkte financiële middelen.

Het verguisde beeld:

de subjectiviteit van geschiedenis

Perspectief is het hoofdthema van de tentoonstelling; dat begint al bij de eerste zaal. Hier spreekt een personificatie van de Oude Calixtuskerk, die zoveel oorlogsgeweld heeft meegemaakt, de bezoeker toe. Het is duidelijk de presentatie van een gekleurd perspectief: een persoon (of in dit geval een object) spreekt vanuit persoonlijke ervaring over het onderwerp. Dat blijft ook in de volgende zalen een vast element van de tentoonstelling. Een bonte schare aan personages van verschillende kanten van de oorlog zoals Willem van Oranje, Filips II, maar ook een vissersvrouw en een Spaanse soldaat delen hun ervaringen van, en kijk op, de gebeurtenissen van het conflict. Dit is niet slechts een keuze om aan de verwachting van een nationaal museum te voldoen. Het is ook een reflectie van de kijk van Maas en haar team op geschiedenis:

‘Een prominent historicus zei: “ik mag toch hopen dat alles wat ik opschrijf feitelijk

is!”² Ik kijk daar anders naar. Wie bepaalt er wat er in de geschiedenisboeken komt, wat er wel en niet wordt opgeschreven? Dat zijn altijd keuzes van een schrijver, een persoon, en daarin is altijd een mate van subjectiviteit.’

Maas’ uitspraken doen denken aan de theorie van historicus en literatuurcriticus Hayden White dat geschiedenis in feite literatuur is. Het creëren van geschiedenis en het schrijven van boeken zijn het vertellen van een verhaal en dus in zekere mate beide vormen van fictie. Geschiedschrijving is dan ook nooit geheel objectief of slechts feitelijk, omdat de auteur altijd een eigen interpretatie van historische gebeurtenissen heeft en deze de structuur en inhoud van zijn werk beïnvloedt.³ Datzelfde gaat op voor de creatie van historiografieën; ze sluiten vaak aan bij bestaande opvattingen en behoeften van de samenlevingen die ze produceren.

Nemen we de Tachtigjarige Oorlog als voorbeeld, dan begon de historiografie in de negentiende eeuw met de visie van een onafhankelijkheidsoorlog van Nederlanders tegen Spanjaarden. Het was een beeld dat voldeed aan de behoefte van de eerste natiestaten: het creëren van een nationale identiteit en een verbindend verhaal. In dit beeld was er minder ruimte voor de perspectieven van groepen die aan de kant van de Spanjaarden stonden, regio’s buiten Holland en groeperingen met een ongemakkelijke positie in dit conflict zoals boeren en katholieken. Door de tijd heen zijn dergelijke perspectieven in de historiografie van de Tachtigjarige Oorlog steeds meer geëmancipeerd. Met de opkomst van de katholieke emancipatie kregen de katholieken bijvoorbeeld ook een plek. Verder brachten geschiedschrijvers uit provincies buiten Holland meer nuance in het overwinningsverhaal en de vrijheidsstrijd door op het leed en de moeilijkheden van groepen te wijzen die niet aan de Hollandse kant stonden of

meer bezig waren met overleven dan met een ideologisch-religieuze vrijheidsstrijd. Deze nieuwe toevoegingen konden hevig botsen met het oude nationale verhaal. Zo veroorzaakte het proefschrift van Leo Adriaenssen over het oorlogsgeweld in Noord-Brabant veel ophef, omdat de auteur de nationale vaderfiguren, zoals Willem en Maurits van Oranje, oorlogsmisdaden verweet. Dat was een visie die niet paste bij het oude beeld van een heroïsche Nederlandse vrijheidsstrijd.⁴

De toegenomen inclusiviteit en veelzijdigheid van visies op de Tachtigjarige Oorlog binnen de geschiedschrijving lijkt enkel positief. Toch schuilt er ook een gevaar in dit proces. Jan Romein wees er al op in de jaren 1930: het vormen van vele verschillende perspectieven, die ook nog eens vaak in strijd met elkaar zijn, maakt het onmogelijk één groter beeld van de Tachtigjarige Oorlog te vormen. ‘Een vergruisd beeld’ is het gevolg, aldus Romein.⁵ Emeritus hoogleraar en expert van de Tachtigjarige Oorlog Marjolein ’t Hart maakt zich ook zorgen over zo’n beeld. Volgens haar is historiografische segregatie het gevolg, waarbij veel werken binnen een vacuüm worden geschreven en niet meer de discussie of connectie met elkaar aangaan of in de nationale geschiedschrijving worden verankerd.⁶ Daarom probeerde zij zelf een synthese te creëren van al deze verschillende perspectieven: een inclusief beeld van de Tachtigjarige Oorlog. Ook in deze poging blijft het wikken en wegen met perspectieven. Veel groepen worden wel besproken, maar komen niet zelf aan het woord. Aan zaken als de koloniale dimensies van de oorlog worden slechts enkele pagina’s gewijd. Het geheel leest als een verklaring voor de overwinning van Holland en haar economische succes: de Gouden Eeuw. De keerzijdes van deze ontwikkeling, de verliezers van de strijd, zijn als donkere kanttekeningen toegevoegd.⁷

Bezoekers lopen door het museum als onderzoeksjournalisten. Ze scannen objecten met hun microfoon en krijgen daarmee uitleg door hun koptelefoon te horen.

Bron: Nationaal Museum Tachtigjarige Oorlog.

Een spagaat tussen duidelijkheid en inclusiviteit

Het is ook een dilemma waar het museum in Groenlo mee kampt: hoe een inclusief beeld te creëren zonder gruis? Maas:

‘We wilden een museum dat interessant was voor dagjesmensen, mensen die geen kennis van het onderwerp hebben en bij de hand moeten worden genomen, en mensen die al wat meer over de oorlog weten en verdieping zoeken.’

Het gevolg is een spagaat tussen het schep- pen van duidelijkheid en het benadrukken van de diversiteit aan ervaringen. Zo is de tentoonstelling opgebouwd rond drie partijen wier perspectieven centraal staan: de Spanjaarden, de Hollanders en het regionale perspectief. Maas benadrukt al gelijk dat die partijen versimpeld zijn. De kant van de Spanjaarden bestond bijvoorbeeld uit een bont gezelschap van

diverse Europese volken; slechts een zeer klein gedeelte van het Spaanse leger was daadwerkelijk Spaans. Hetzelfde geldt voor de ‘Hollanders’, met wie in het museum vooral westelijke gewesten worden bedoeld. Op de suggestie om deze groep de Staatse partij te noemen, reageert Maas dat die term accurater is, maar de gemiddelde bezoeker waarschijnlijk niks zegt. Het is ook hier schipperen tussen het vertellen van een duidelijk verhaal en het recht doen aan de complexiteit van perspectieven in het conflict om een vergruisd beeld te voorkomen.

Het museum probeert een helder doch inclusief verhaal te vertellen door eerst de oorzaken van de Tachtigjarige Oorlog te behandelen en vervolgens het beleg van Groenlo van 1627 als representatieve casus te gebruiken voor andere steden en landelijke gebieden die met oorlogsgeweld te maken kregen. De bezoeker loopt als onderzoeksjournalist

door het museum met een koptelefoon en een microfoon waarmee diegene audio-labels naast objecten kan scannen en daardoor uitleg krijgt. De uitleg is vaak vanuit het perspectief van een participant in de oorlog, verteld door een acteur. Daarbij is op de details gelet: Willem van Oranje heeft bijvoorbeeld een Duits accent. Een interessant element zijn drie poppen: een koopman, een vissersvrouw en een soldaat. Bij deze figuren staan twee scancodes waarvan elk een ander perspectief vertegenwoordigt – de pop van de vissersvrouw doet bijvoorbeeld ook dienst als boerenvrouw. Het zijn letterlijk dezelfde figuren, maar hun plaats en beroep leidt tot een geheel andere beleving van het conflict. Het herinnert de bezoeker eraan dat aan beide kanten van het conflict dezelfde mensen staan, maar dat ieder sterk wordt beïnvloed door haar rol in de oorlog. Door deze perspectieven via acteurs door de tentoonstelling heen te verweven, krijgt de Tachtigjarige Oorlog meerdere dimensies en meer diepgang. De bezoeker krijgt een beter beeld van de impact die de oorlog op verschillende groepen had.

Naast deze interviews zijn er ook nog andere digitale methoden waarmee de Tachtigjarige Oorlog tot leven wordt gebracht. Er zijn schermen met daarop de kaart van Nederland en allemaal punten waar belangrijke gebeurtenissen tijdens de oorlog hebben plaatsgevonden. Bezoekers kunnen hier kijken naar wat er in hun woonplaats gebeurd is en hebben ook de mogelijkheid om zelf gebeurtenissen toe te voegen. Deze toevoegingen worden eerst geverifieerd door het museum alvorens geplaatst te worden. Gerelateerde oorlogs-restanten worden in een aparte video over archeologisch onderzoek aangestipt. Hierin laat een conservator een gevonden Spaanse helm in Middelburg zien en vertelt over het belang van archeologie als een manier van bronnenonderzoek naar het conflict. Ook hier is weer een interactief aspect, aangezien bezoekers

deze objecten zelf digitaal op een scherm kunnen bestuderen. Ook wordt de oorlog door acteurs verbeeld in kijkdozen, zogenaamde Pepper's Ghosts. Dit is een hele oude techniek waarbij acteurs op een aparte locatie worden opgenomen en in de doos worden geprojecteerd. Zo doet een vrouw de was terwijl een kanonschot inslaat, terwijl twee soldaten in een loopgraaf hardnekkig op de stad vuren met hun musketten. Ten slotte kan de bezoeker zelf ook deelnemen aan de oorlog. In de tentoonstelling staan twee kanonnen die de bezoeker kan gebruiken om in een videogame op zeventiende-eeuws Groenlo te schieten. Als de virtuele Oude Calixtuskerk wordt geraakt, gaat er in de echte een knal af. Het is een verwijzing naar toen de kerk zwaar beschadigd werd door een kogelinslag in 1627. Van de echte inslag is een modern schilderij gemaakt dat naast de videogame hangt. Het is een dramatisch tafereel met inwoners die spullen uit de beschadigde kerk proberen te redden. De eerste versie, met soldaten met afgeschoten ledematen, was nog dramatischer. Maas vond dit echter iets te heftig en heeft dat aspect eruit laten halen. Door het gebruik van verschillende digitale technieken kan een hoop materie behandeld worden op een kleine locatie, terwijl de bezoeker zich dankzij een mengeling van eigen verbeelding en visuele media de oorlog goed kan inbeelden.

Wat het museum echt uniek maakt, is dat het hier een interactief meta-aspect aan verbindt. De bezoeker is als het ware een journalist of eigenlijk een soort historicus. De bezoeker kan namelijk gescande audiofragmenten opslaan, op basis waarvan aan het einde van de tentoonstelling een artikel wordt gecreëerd. De artikelen zijn vooraf gegenereerd door AI, maar voor hun accuraatheid door een historicus nagekeken. Elke bezoeker krijgt hierdoor een ander artikel dat zijn eigen perspectief en interesses in de tentoonstelling benadrukt. Het ene artikel belicht mogelijk

Bezoekers kunnen via een game de belegering van Groenlo naspelen.
Foto gemaakt door de auteurs.

een meer Orangistische blik, terwijl de ander juist prioriteit geeft aan het Spaanse perspectief. Iedere bezoeker heeft weer iets anders meegenomen of is iets anders opgevallen. Net als de participanten in de oorlog hebben ze allemaal een ander perspectief. Maas:

‘Een onderliggend thema dat belangrijk is voor het museum, is waarheidsvinding. Eigenlijk doorloop je de creatie van geschiedenis, waarbij je weegt wat je hoort en ziet en bedenkt dat jouw narratief niet het enige is. Wanneer je samen met anderen het museum bezoekt, krijgt iedereen uiteindelijk een andere krantenpagina. De hoop is dat mensen deze naderhand met elkaar vergelijken en met elkaar bespreken.’

Op de vraag of het museum zich ook schuldig maakt aan het naar voren brengen van een selectief perspectief antwoordt Maas bevestigend. Ze omarmt dit gegeven, maar vindt het wel belangrijk dat bezoekers zich hier bewust van zijn. Ze wil ook wisseltentoonstellingen houden

in het museum waarin het thema van perspectief en subjectiviteit in oorlogen centraal staat. Er is al een tentoonstelling geweest over propaganda in de Tachtigjarige Oorlog en in de toekomst komt er een over de oorlog in Oekraïne vanuit het oog van zowel Oekraïners als Russen. Over de inclusie van de laatste groep was stevige discussie binnen het museumteam. Toch vond Maas het belangrijk ook dit perspectief te belichten, omdat men anders de oorlog niet echt kan begrijpen. Zo probeert het museum zich een weg te wringen tussen het overbrengen van een duidelijk beeld van oorlog zonder zijn multidimensionaliteit te verliezen.

Tot slot

De rondleiding loopt ten einde. De redacteurs van *Skript* praten nog even na met Maas in een café tegenover het museum. Op de vraag ‘waarom nog een museum over de Tachtigjarige Oorlog?’ hebben ze inmiddels een duidelijk antwoord gekregen. Wat ze niet hadden vermoed, was dat het museum ook zo een interessante toevoeging zou zijn voor het

gehele museumlandschap an sich.

Het Nationaal Museum Tachtigjarige Oorlog geeft een beeld van hoe musea die een geschiedenis vertellen er in de toekomst uit kunnen gaan zien. De groeiende aandacht voor andere verhalen van gemarginaliseerde groepen en anderen die tot dusver buiten de canon gelaten zijn, wordt gereflecteerd in de opzet van het museum. Een museum hoeft niet te kiezen voor slechts één perspectief om te vertellen. Het representeren van verschillende perspectieven is niet uniek voor het Nationaal Museum Tachtigjarige Oorlog, maar de interactieve en creatieve manier waarop het dit doet is dat wel. Het museum heeft op een vernieuwende manier verschillende perspectieven verweven in zijn verhaal, zonder dat dat verhaal onoverzichtelijk wordt. Daarnaast bieden toepassingen als kunstmatige intelligentie en digitale projectie andere manieren om geschiedenis tastbaar te maken door middel van meer interactie.

Ten slotte durft het museum ook een meta-boodschap mee te geven

door de bezoeker te confronteren met diens subjectiviteit en doet dit ook nog eens via een interactieve methode die simpelweg niet gebruikt kan worden in geschiedswerken of documentaires. Het is een manier van interactief reflecteren die men normaliter alleen in games ziet. Het Nationaal Museum Tachtigjarige Oorlog laat zien dat musea ook over deze methodes kunnen beschikken en er wellicht bij gebaat zijn dit meer te doen. Het gevolg van deze insteek is dan wel een vergruisd beeld van de Tachtigjarige Oorlog, maar wel een waarin de bezoeker als geen ander de mogelijkheid krijgt om zelf een eigen visie te vormen.

Daphne Maas (1967) studeerde Kunstgeschiedenis aan de Open Universiteit. Van 2016 tot en met 2023 was ze directeur van het Voerman Stadsmuseum Hattem. Sinds 2023 is ze directeur van het Nationaal Museum Tachtigjarige Oorlog. Het Nationaal Museum Tachtigjarige Oorlog is gevestigd in de Oude Calixtuskerk in het centrum van Groenlo en opende op 15 april.

Eindnoten

- 1 In dit artikel wordt de term *De Opstand* vermeden omdat deze alleen representatief is voor de eerste fase van de Tachtigjarige Oorlog. Zowel het museum als dit artikel bespreken de gehele oorlog.
- 2 Naam is bekend bij de redactie, maar ter privacy achterwege gelaten.
- 3 Hayden White, *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe* (Baltimore 1973).
- 4 Leo Adriaenssen, *Staatsvormend geweld: overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572 - 1629*. (Tilburg 2007); Aart Brouwer, 'In naam van Oranje. Een andere kijk op de opstand', *De Groene Amsterdammer*, 9 november 2007. <https://www.groene.nl/artikel/in-naam-van-oranje> (2 mei 2025).
- 5 Jan Romein, *Het vergruisde beeld. Over het onderzoek naar de oorzaken van onze Opstand*; rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, 16 oktober 1939.
- 6 Krijn Korsman en Joost Oosterhuis, 'Oorlog en ongelijkheid. Een interview met Marjolein 't Hart', *Skript Historisch Tijdschrift* 46:1 (lente 2024) 51-58, aldaar 53.
- 7 Marjolein 't Hart, *Oorlog en ongelijkheid: een inclusieve geschiedenis van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2022).

DE IDENTITEIT DIE WORDT GEDRAGEN

INTERVIEW MET ANIQUE HAMELINK

Tibbe Schreurs en Krijn Korsman

Wat zegt de kleding die wij dragen over onze identiteit; waar we vandaan komen, ons gender en hoe we gezien willen worden? Deze vragen zijn zowel relevant voor het heden als het verleden. Anique Hamelink – docent Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam – onderzocht de kleedgewoontes van mensen in het Noordwesten van het Romeinse Rijk op grafsteenmonumenten vanaf de opkomst van deze grafstenen in de provincies na de verovering van de gebieden door Rome tot de vierde eeuw n.Chr. In december 2024 heeft ze met succes haar proefschrift *Monumentalising identities. Presenting dress, gender and identity in funerary portraits in the Roman north-west* verdedigd. Skript-redacteurs Krijn Korsman en Tibbe Schreurs gingen bij haar langs voor een interview over haar onderzoek.

De praktische kant van kleding en geschiedenis

Om beter te begrijpen hoe Hamelink haar onderzoek heeft aangepakt en hoe ze tot nieuwe inzichten is gekomen, vroegen we naar haar passie voor historische re-enactment. Bij re-enactment verbeelden en beleven deelnemers een historische periode of gebeurtenis, waarbij ook authentieke kleding wordt gedragen. Re-enactment is een manier om geschiedenis levend te maken. Haar interesse in levende geschiedenis begon bij museumpark Archeon. ‘Ik ben tijdens mijn bachelor archeologie in Leiden begonnen bij Archeon’, vertelt Hamelink. Daar verzorgde ze rondleidingen voor bezoekers in toepasselijke kleding. ‘Archeon is geen re-enactment, maar wel een vorm van levende geschiedenis, een plek voor educatie en entertainment, vergelijkbaar met andere openluchtmusea zoals in Enkhuizen en Arnhem.’ En zo is haar liefde voor de praktische en publieke kant van geschiedenis begonnen. Ze is bij Archeon gebleven tot en met haar master en nu doet ze Romeinse re-enactment nog als hobby.

Op de vraag of dit invloed had op haar onderzoek, antwoordt ze volmondig ja. ‘Je komt nooit helemaal los van je eigen achtergrond bij de thema’s die je bestudeert.’ Daarbij leent het thema van haar promotieonderzoek zich goed voor een directe connectie met de fysieke kant van kleding. Omdat het direct op het lichaam wordt gedragen, is de link met identiteit goed te leggen. Het is het eerste wat mensen zien. ‘Je wordt door mensen beoordeeld op wat je draagt. En juist omdat je het echt draagt, is het zo’n essentieel onderdeel van re-enactment, roept het reacties op en denk je erover na’, stelt Hamelink. Tijdens re-enactment ben je eigenlijk een voorstelling van het verleden. Verder roept het ook nieuwe en praktische vragen op, wat leidt tot dieper historisch onderzoek over hoe kledingstukken in het verleden werden geproduceerd.

Zo raakten mensen in de internationale re-enactmentgemeenschap geïnspireerd door het onderzoek van Hamelink en begonnen zij zelf een Gallische tuniek te maken. Vervolgens kwamen ze met hun vragen bij Hamelink. ‘Mensen komen

Anique Hamelink in de zelf onderzochte en gemaakte reconstructie van de Gallische kledingstijl
Foto gemaakt door Alexander van de Bunt

naar je toe: “Hoe zit het nou? Wat voor naaisteken gebruikten ze dan en tot waar moet de mouw komen?”” Als mensen foto’s opstuurden, kwam Hamelink zelf ook met nieuwe vragen. Op de foto’s zag ze allemaal mensen met verschillende lichaamstypen: lang, breed, kort en smal. Terwijl ze op de grafstenen tot op de dag van vandaag nog geen persoon gevonden heeft die al te veel afwijkt van het toenmalige schoonheidsideaal. Er is dus een zekere mate van idealisering van het lichaam, in ieder geval hoe ze herinnerd wilden worden op hun grafstenen. ‘Als je zo’n kledingstuk aantrekt en je bekijkt jezelf in de spiegel, kan dat hele andere vragen oproepen.’ Deze vragen zouden nooit opkomen bij het bestuderen van de grafstenen in een museum of in een boek, vertelt Hamelink. Terwijl de praktische vragen over het maken en dragen van de kleding ongetwijfeld ook al in de

Romeinse tijd werden gesteld. Door re-enactment kon Hamelink haarzelf dus indringender verplaatsen in de gedachten die opkomen bij de productie van kleding in de Romeinse tijd.

Gallische identiteit

Het onderzoek van Hamelink richt zich op grafportretten uit het Noordwesten van het Romeinse Rijk. Ze heeft van uiteenlopende portretten onderzocht hoe men zichzelf presenteerde: wat men droeg, wat ze aan het doen waren en hoe ze over wilden komen. Hamelink zocht naar mogelijke connecties tussen deze portretten en de identiteit van de regio en het individu. Grafportretten bieden meer mogelijkheden om een bredere bevolking te onderzoeken dan geschreven bronnen. Er werd toen bijna alleen maar geschreven over de bovenlaag van de samenleving in Rome, waar de schrijvers onderdeel van

uitmaakten. Daarbovenop brachten deze Romeinse schrijvers slechts korte bezoeken aan de provincies, waardoor ze de cultuur en gewoontes omschreven als buitenstaanders. Een inzicht in hoe de inwoners van het Noordwesten zichzelf zagen, is in de geschreven bronnen niet te vinden. Bij grafportretten krijgen we een inkijk in hoe men in het Noordwesten naar zichzelf keek; het aandeel vrouwen is zelfs iets hoger dan dat van de mannen en de portretten werden door henzelf of naaste familie vormgegeven.

In haar onderzoek is Hamelink mede dankzij haar kennis van kleding en stof tot nieuwe inzichten gekomen. Bekend was dat in grote delen van het Noordwesten van het Romeinse Rijk de Gallische tuniek dominant was, een typisch regionaal kledingstuk. Toch heeft zij in samenwerking met een Franse collega Nicolas Delferrière Romeinse invloeden op sommige van deze tunieken gevonden. 'Het begint bij het begrijpen hoe je moet kijken naar het materiaal dat je bestudeert.' Ze kijkt met een heel ander oog naar kleding dan een historicus of archeoloog die zelf geen ervaring heeft met het maken van kleding. Dat maakt haar blik uniek; ze vergelijkt het met hoe een timmerman anders naar een huis kijkt. Op een congres vertelde haar Franse collega over verfresten die hij had gevonden op de grafstenen, waarna Hamelink speculeerde dat dit mogelijk clavi zouden zijn. Clavi zijn verticale strepen langs beide schouders van een tuniek en waren een typisch Romeins fenomeen. Samen met haar Franse collega heeft Hamelink hier vervolgens verder onderzoek naar gedaan en haar vermoedens bleken juist te zijn.

Het gebruik van de clavi zegt ons iets over hoe de inwoners van het Noordwesten zichzelf zagen. De inheemse Gallische tuniek lijkt een verwerping van de Romeinse identiteit in de regio, maar met Hamelinks vondst valt dit dus sterk te betwisten. Ze noemt de Gallische cultuur zowel inheems als Romeins – de

Gallische tuniek begon immers pas zijn intrede te maken nadat de provincies al enkele generaties onderdeel waren van het Romeinse Rijk. De clavi zijn een aanwijzing voor hoe mensen zichzelf zagen. Samen met ander bronmateriaal over religie, eetgewoonten en bouwstijlen lijkt het dat mensen zich zowel Gallisch/provinciaal konden voelen als Romeins – vergelijkbaar met hoe mensen zichzelf in de eenentwintigste eeuw als Nederlander en Europeaan kunnen zien. De combinatie van inheemse en Romeinse elementen wijzen dus op een duale identiteit die mensen konden aannemen.

Verskillende sociale normen

Hamelinks onderzoek heeft ook veel toegevoegd op het gebied van de wijze waarop genderidentiteit werd vastgelegd in kleding. Bij Romeinse kleding zijn er belangrijke verschillen in lengte tussen mannen en vrouwen. Romeinse tunieken voor vrouwen hadden over het algemeen langere mouwen en vielen verder over de knieën heen dan mannelijke tunieken. Bij de Gallische tunieken is dit ook het geval, maar de verschillen lijken minder duidelijk. Romeinen droegen verder een riem en deze werd door mannen aanzienlijk lager gedragen dan door vrouwen. Hierdoor veranderde het silhouet en kwam de nadruk op andere delen van het lichaam te liggen. De riem ontbreekt bij de Gallische tuniek, dus het onderscheid tussen mannen en vrouwen was op het oog veel minder duidelijk dan bij de Romeinse tegenhanger. 'Als iemand vanuit Rome naar Gallië kwam, zou hij waarschijnlijk verbaasd zijn geweest over hoe "verwijfd" de mannen zich kleedden met hun lange mouwen en tunieken', stelt Hamelink.

Verder heeft ze ook waaiers gevonden op mannelijke grafsteenportretten. Dat was opmerkelijk, aangezien waaiers in de Romeinse cultuur als typisch vrouwelijk gezien werden. Mannen in Italië zullen ongetwijfeld waaiers hebben gebruikt om koelte toe te wuiven. Toch kon een

man in de Romeinse cultuur beter niet gezien worden met een waaier, laat staan pronken met dit object op zijn grafsteen. In Gallië leken mannen hier dus minder moeite mee te hebben: de gendernormen die in Italië golden, gingen blijkbaar niet op voor het Noordwesten van het rijk.

Buiten de genderverschillen was de kledingcultuur in Gallië vrij uniform, met weinig ruimte voor afwijkende stijlen, lengtes en accessoires. In haar bronmateriaal vond Hamelink weinig variatie: de mouw kon iets langer of korter zijn, er was wel of geen franje en er waren ongetwijfeld verschillende kleuren tunieken. Hamelink gelooft dat sociale verwachtingen sterke invloeden hadden op de variatie – dan wel het gebrek aan variatie. Daartegenover stond men in de Romeinse tijd veel dichterbij het maakproces van hun kleding. ‘Soms maakten ze het zelf, van het scheren van het schaap tot het weven en verven van hun tuniek. Ze kwamen in ieder geval in nauw contact met de productie van het kledingstuk.’

Hamelink ziet hierin een sterk contrast met de eenentwintigste eeuw: vandaag de dag staan we in West-Europa ver weg van de productie van kleding. Toch lijkt het alsof we eindeloos veel keus hebben uit verschillende stijlen en combinaties. Waar men in de Romeinse tijd zelf inspraak had op hoe het kledingstuk eruit kwam te zien, waren de mogelijkheden beperkt. Nu lijken de mogelijkheden eindeloos, maar hebben we nauwelijks directe inspraak in de productie van onze kleding. Vroeger had men inspraak maar geen vrije keus, nu hebben we vrije keus maar geen inspraak; een haast paradoxale conclusie.

Al met al heeft het onderzoek van Hamelink veel nieuwe inzichten opgeleverd. De ontdekking van clavi draagt bij aan een groter patroon van overgenomen aspecten van Romeinse cultuur in de provincies. Deze overnames en aanpassingen in combinatie met typisch provinciale

kenmerken wijzen op de mogelijkheid van duale identiteiten; men kon zich zowel Romeins als Gallisch voelen. Soms kregen aspecten van de Romeinse cultuur een andere betekenis, zoals bij de waaiers waarbij het gebruik door mannen acceptabeler leek in het Noordwesten van het rijk dan in Italië. Mensen waren in de Romeinse tijd meer daarnaast betrokken bij de productie van hun kleding. Toch laat de uniformiteit zien dat er een gedeeld kader was in het noordwesten waarbinnen slechts beperkt werd gevarieerd. Grafstenen zijn dus een waardevolle bron van informatie over de identiteit van de toenmalige bewoners van Gallië en omstreken.

De vondsten naar aanleiding van het onderzoek zijn ook resultaat van Hamelinks eigen identiteit. Door haar uitgebreide kennis van kleding, materialen en levende geschiedenis keek ze anders naar de portretten en stelde ze andere vragen bij de kleding dan onderzoekers voor haar. Hierdoor kwam Hamelink tot nieuwe inzichten over de identiteit die wordt gedragen en vormgegeven met kleding. Zo zie je maar: identiteit wordt breed gedragen.

Anique Hamelink is sinds augustus 2024 docent Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Ze is gespecialiseerd in sociale en culturele geschiedenis van het westen van het Romeinse Rijk. Ze heeft Archeologie en Oude Geschiedenis gestudeerd in Leiden en heeft haar promotieonderzoek aan de UvA gedaan tussen 2018 en 2024. Ze houdt zich bezig met onderzoeksthema's zoals culturele identiteit, gender, funeraire cultuur, visuele cultuur, kleding, het dagelijks leven, civiele en militaire interacties en experimentele archeologie. Ze doet veel publieksprojecten en zit in het bestuur van de Nederlandse re-enactment vereniging Legio II Augusta.

FILMRECENSIE

WIE EN WAT BLIJFT ACHTER?

Joost Oosterhuis

Ainda Estou Aqui (I'm Still Here)

Regie door Walter Salles

VideoFilmes

1 september 2024

138 minuten

De periode van de Koude Oorlog was een duistere tijd voor Latijns-Amerika. De al wankelende democratieën, gekenmerkt door grote ongelijkheid en verzwakt door communistische en autoritair-fascistische stromingen, werden één voor één omvergeworpen door hun nationale legers. Vaak kregen deze legers een helpende hand van de VS, die liever een rechts-autoritaire dictatuur zagen dan een socialistische of communistische democratie. Hierop volgden decennia aan repressieve militaire dictaturen. Deze regimes maakten zich schuldig aan grove schendingen van de mensenrechten om hun macht te

behouden. Basisrechten zoals vrijheid van meningsuiting en vereniging werden ontnomen. Mensen die verdacht werden van politiek verzet werden opgepakt, gemarteld, in concentratiekampen gestopt, uit een vliegtuig gegooid of op een andere manier gepeijngd of vermoord.

Zo ook in Brazilië, dat na verschillende fases van democratie en dictatuur door een coup in 1964 een militaire dictatuur werd en dat tot 1985 zou blijven.¹ Naar schatting werden er tijdens dit repressieve bewind 20.000 mensen gemarteld. Erger nog was het lot van de 434 mensen die opeens 'verdwenen'.²

Deze mensen werden opgepakt, maar hun families werden niet over hun lot ingelicht en bleven daardoor jaren in onzekerheid leven. Dit overkwam Eunice Paiva in 1970. Haar man, Rubens Paiva, een oud-Senaatslid voor de socialisten, werd opgepakt en verdween. Deze verdwijning en haar impact op Eunice en haar gezin vormen het onderwerp van de film *Ainda Estou Aqui*.

De film opent met Eunice die in de zee ligt. Haar gezin en man vermaken zich op het strand. Deze idylle wordt kort verstoord door een militaire helikopter die overvliegt. Het is symbolisch voor het leven tijdens een militaire dictatuur: proberen te vergeten dat deze er is tot zij zich weer onvermijdelijk kenbaar maakt. Zo proberen Eunice, Rubens en hun kinderen zo goed mogelijk een gewoon gezinsleven te leiden. Ze vierten feestjes bij hen thuis, gaan naar het strand, bouwen een huis en de kinderen beleven ieder hun eigen avonturen. Maar het leger blijft op de achtergrond dreigend aanwezig en treedt soms al naar voren, zoals bij een scène waarin Vera, een dochter van Eunice, hardhandig wordt gefouilleerd door militairen. De film besteedt veel tijd aan het gezinsleven om Eunices en vooral Rubens' centrale rol neer te zetten en sympathie voor de personages te kweken. Deze methode is effectief, want het maakt het gat dat de verdwijning van Rubens veroorzaakt en het psychologische effect op het gezin geloofwaardig en ingrijpend.

Wanneer Rubens opgepakt wordt, is de scène ingetogen en realistisch. Er is geen drama of heldhaftige speech, geen emotioneel afscheid. Een paar normaal geklede mannen kloppen bij het huis aan en vragen Rubens met hen mee te gaan. Hij kleedt zich rustig om, zijn dochter vraagt hem nog of ze kleding van hem mag lenen. Rubens antwoordt bevestigend en geeft haar lachend een kus. Hij weet niet zeker of hij zal terugkeren, maar die angst verbergt hij liever voor zijn dochter. De hele film is doorspekt van dit

soort realisme, zowel in de dialogen als in het subtiële doch expressionistische acteerwerk van de hoofdacteurs Fernanda Torres (Eunice) en Selton Mello (Rubens). Het helpt ook dat de film is gebaseerd op de memoires van Marcelo Rubens Paiva, de zoon van de echte Rubens en Eunice. Ondanks de memories als inspiratiescript is het alsnog te prijzen dat de scenarioschrijvers, regisseur en acteurs deze ingetogen stijl hebben gekozen. Het zou heel makkelijk zijn geweest om bepaalde aspecten extra te dramatiseren. Door dit niet te doen, blijven de film en de personages geloofwaardig. Hierdoor krijgt de film een kwaliteit van realisme en representatie, niet alleen voor de gevallen van Rubens en Eunice, maar ook voor vele andere gezinnen in Brazilië en Latijns-Amerika die dit onrecht is aangedaan.

Na Rubens' verdwijning worden Eunice en een van haar dochters ook voor een periode opgesloten in een gevangenis. Ze komen uiteindelijk vrij en het is op dat moment dat de film zijn ware doel kenbaar maakt: het tonen van de psychologische impact die zo'n verdwijning op een gezin heeft. Zoals Eunice zelf in de film zegt: bij de verdwijning van één gezinslid wordt de rest van het gezin levenslang psychologisch gemarteld. Naast Eunices verwoede pogingen om achter het lot van Rubens te komen en hem te helpen, probeert ze ondertussen het normale leven van haar gezin zo goed mogelijk voort te zetten. Door een combinatie van liegen, informatie verbergen en emoties opkroppen probeert Eunice haar gezin van het ergste nieuws weg te houden. De film belicht met deze keuze een uniek perspectief. De meeste films over deze periode en met deze thematiek nemen meestal ofwel een slachtoffer, ofwel een verzetsheld tot onderwerp. Maar elk slachtoffer zoals Rubens heeft een familie, en ook zij delen in het leed.

Toch laat de film tegelijkertijd de veerkracht van Eunice zien. Ze blijft zich inzetten om Rubens te helpen en weet

ondanks dit grote verlies zichzelf en haar gezin overeind te houden. Net als de Argentijnse moeders van de Plaza de Mayo die hun vermisten onder de aandacht bleven brengen, blijft zij strijdbaar tot de waarheid boven tafel is. En net als die groep, heeft zij daar veel te lang op moeten wachten.

Regisseur Salles heeft met zijn film een Braziliaanse versie van Alfonso Cuaróns *Roma* (2018) willen maken. Net als in die film staat het familieleven centraal, een leven dat zich midden in politiek woelige tijden bevindt. Maar die politieke en historische context blijven grotendeels buiten beschouwing, totdat die het familieleven direct beïnvloeden. Door die keuze krijgt de kijker helaas weinig mee van de historische periode zelf en de achterliggende oorzaken en gevolgen. Niettemin is deze keuze te respecteren, omdat zij de kijker sterker in het perspectief van Eunice plaatst. Net als zij krijgt de kijker niks mee van Rubens geheime politieke activiteiten (het helpen van politieke bannelingen), totdat hij al

vermoord is. De militaire dictatuur wordt zoveel mogelijk buiten de deur gehouden, totdat zij het huis binnenkomt. Dat is een krachtig signaal in een tijd waarin autoritaire krachten hun opmars maken. Daarnaast weet de film dankzij zijn keuze om Eunices perspectief te tonen een nieuwe en unieke invalshoek in de filmografie van het thema toe te voegen. Hierdoor wordt de film representatief voor de worstelingen van vele families van ‘verdwenen’ mensen. Een dictatoriaal regime kan mensen laten verdwijnen, maar er blijven altijd familieleden met een mengeling van leed, verdriet en strijdbaarheid achter. Zij zijn er nog.

Joost Oosterhuis volgt de Onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in de relatie tussen oorlog en samenleving in vroegmodern Europa. Naast zijn studie werkt hij bij de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam en is hij redacteur bij *Skript Historisch Tijdschrift*.

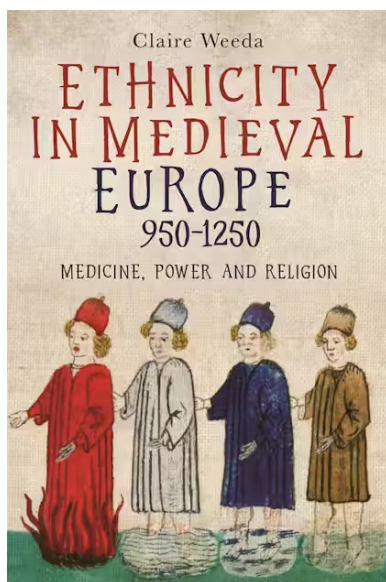
Eindnoten

- 1 Zie voor meer informatie over deze periode: Kris Lane en Matthew Restall, *The riddle of Latin America* (Boston 2012) 251-300.
- 2 Kenmerkend voor deze verdwijningen en deze militaire regimes is het feit dat men nog steeds niet zeker het precieze getal aan vermisten weet. Tot op de dag van vandaag blijven het schattingen.

RECENSIE

ZIJN WIJ ZIJ? ETNICITEIT IN MIDDELEEUWS EUROPA

Pim Storm

Ethnicity in medieval Europa, 950-1250: medicine, power and religion

Claire Weeda

Woodbridge: York Medieval Press, 2021

Hardcover, €143,-. Paperback, €39,95

346 pagina's

Volume 2 in de vierdelige reeks *Health and healing in the Middle Ages*.

De Roman van Moriaen (c. 1275) geeft een verzoenend beeld van de rol van huidskleur in middeleeuws Europa. Een zwarte ridder op een groot, zwart paard uit het land van Moriane was op zoek naar zijn vader, een van de Ridders van de Ronde Tafel. Hoewel enkele andere ridders hem in eerste instantie wantrouwden, bewees de ruiter tijdens een gevecht zijn ridderlijkheid. De kleur van zijn huid maakte vanaf dat moment niet meer uit, concludeerde de dichter van de roman: 'Al was hi sward, wat scaetde dat?'¹

De werkelijkheid was destijds minder rooskleurig, laat Claire Weeda zien. Op basis van het onderzoek waarop ze in 2012 promoveerde, betoogt de Leidse mediëviste in *Ethnicity in medieval Europe* (2021) dat er wel degelijk een waardeoordeel aan huidskleur en afkomst werd gegeven in de Europese Middeleeuwen. De door Weeda bestudeerde periode begint halverwege de tiende eeuw, wanneer Benedictijnermonniken catalogi van etnische eigenschappen begonnen op te stellen. Ze eindigt in het midden van de dertiende eeuw. In die periode zwengelden nieuwe Latijnse vertalingen van de werken van

Aristoteles uit het Arabisch grondige heroverwegingen aan in het Europese gedachtegoed over etniciteit.

Etniciteit was in deze drie eeuwen van cultureel en politiek belang, schrijft Weeda, omdat autoriteiten er specifieke en per etnische groep universele karaktereigenschappen aan verbonden. Ten grondslag aan dit gedachtegoed lag een machtsdiscours: degenen die hun ideeën neerpenden, zetten hun eigen afkomst doorgaans als superieur af tegen de andere volkeren die zij beschreven. Weeda vertrekt hierbij onder meer vanuit het invloedrijke werk van Geraldine Heng, *The invention of race in the European Middle Ages* (2018). Heng schrijft hier dat het spreken of schijven over anderen altijd onlosmakelijk verbonden is met het spreken of schrijven over zelve. Waar de Saksen door de Franse dichter Jean Bodel (c. 1165-c. 1210) bijvoorbeeld als arrogant worden weggezet, zijn de Fransen volgens hem ‘edel en moedig’. Niet alleen wordt de voorbeeldigheid van de Fransen erdoor benadrukt; Bodel plaatst hen tevens boven de Saksen in een hiërarchie. De verbintenis tussen zelve en anderen is een thema dat in alle zes hoofdstukken van Weeda’s boek terugkeert.

Van de twee delen waarin het boek is opgedeeld legt het eerste in drie hoofdstukken de nadruk op de ontwikkeling van ideeën over etniciteit. Theorieën uit de late Oudheid en vroege Middeleeuwen vormden de wetenschappelijke onderbouwing voor specifieke karaktereigenschappen die middeleeuwse geleerden aan volkeren toedichtten. Etymologieën en genealogieën waren bijzonder invloedrijk en hadden veelal betrekking op huidskleur. Zo zouden Albaniërs hun naam gekregen hebben door de witte kleur van hun haar (*albus* in het Latijn), terwijl de Moren – zoals de ridder uit Moriane – vernoemd waren naar het Griekse *maron*, dat zwart betekent. Het tweede hoofdstuk biedt naar mijn mening de vernieuwendste conclusies. Hierin doet Weeda overtuigend

uit de doeken hoe omgevingsdeterminisme (*environmental determinism*) na aanvang van de kruistochten aan het einde van de elfde eeuw een belangrijke factor werd in het Europese gedachtegoed over etnische eigenschappen. Vanaf die tijd beargumenteerden Europeanen dat de klimatologische omstandigheden waarin volkeren leefden hun karakter bepaalden. Vertrekkend vanuit de ideeën van Hippocrates evenals Galenus’ humeurenleer waren volkeren in koude klimaten doorgaans dapper, mannelijk en sterk, maar impulsief; terwijl volkeren in warmere klimaten vrouwelijk, schuchter, sluw en intelligent zouden zijn. In gematigde klimaten – waar deze geleerden toevallig zelf vandaan kwamen – leefden volkeren met de ideale balans van eigenschappen. De balans was politiek veelzeggend, benadrukt Weeda, omdat geleerden en leiders aan de hand van dergelijke theorieën bepaalden of volkeren al dan niet tot zelfbestuur in staat zouden zijn.

Het gaat Weeda niet alleen om de categorisering en indexering van uiterlijke en innerlijke kenmerken. De interpretatie ervan aan de hand van ideeën over gender, moraliteit en de disciplinerende functie van deze ideeën is wellicht van nog grotere waarde. Deze gelaagdheid in het middeleeuwse denken is een van de sterkste punten van dit boek en komt het duidelijkst naar voren in de praktijken die Weeda in de laatste drie hoofdstukken behandelt. Sprekend is bijvoorbeeld de ‘morele paniek’ die uitbreekt als gevolg van frivole modetrends van lang haar en zwierige kleding. De angst dat Engelse mannen door de lengte van hun haar op moslims zouden lijken, leidde rond 1100 tot rituele kappersbeurten en straffen die zo ver konden gaan als een algehele verbanning uit de kerk. Etniciteit kon op die manier een prominente rol hebben in militaire en imperialistische contexten, waarbij etnische stereotypen vaak dienden om de strijdvaardigheid van volkeren te onderstrepen of ontkrachten, en om

de kolonisatie van vaak door islamitische leiders bestuurde gebieden te rechtvaardigen. Aan de twaalfde-eeuwse Universiteit van Parijs, waar jongeren uit heel Europa naast elkaar leefden, gaven studenten een heel eigen invulling aan etnische stereotypen. Zij organiseerden met enige regelmaat etnische ‘spotwedstrijden’, die niet eens vijandig van aard hoefden te zijn. Hoewel spotdichten en smaadreses zeker iemands reputatie konden schaden en zelfs tot buitensluiting konden leiden, droegen dergelijke evenementen volgens Weeda vaak juist bij aan een amicale sfeer – een staaltje twaalfde-eeuwse studentikoziteit?

De belangrijkste beperkingen van het boek zijn geografisch en sociaalcultureel van aard. Weeda’s analyse is uitsluitend gericht op militaire en intellectuele elitekringen, waarmee ze de ideeën van de meeste Europeanen onderbelicht laat. Uiteraard vormt de schaarste van middeleeuwse bronnen een grote methodologische uitdaging, maar historici als David Nirenberg, Emmanuel le Roy Ladurie en Natalie Zemon Davis hebben laten zien dat het gebruik van bijvoorbeeld juridische verslagen nog altijd tot vernieuwende inzichten kan leiden over het gedachtegoed van de ‘gewone’ mensen in de Middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.

Voor een onderzoek dat de verbinding tussen zelf en ander herhaaldelijk benadrukt, is de richting van deze verbinding bovendien opvallend eenzijdig. Weeda bestudeert alleen ideeën die in het noordwesten van Europa circuleerden, waarmee het perspectief van ‘de ander’ buiten beeld blijft. Hoe keken volkeren en hun vorsten in de Levant tijdens de Kruistochten bijvoorbeeld naar de West-Europeanen die hun gebieden binnenvielen? Antwoorden op deze vraag kunnen inzichten bieden in de mate waarin ‘Europese’ of Westers-christelijke ideeën over etniciteit uniek waren of destijds in vergelijkbare vorm elders bestonden. Het

aankomende onderzoek van Josephine van den Bent en Lisa Kattenberg naar etniciteit en identiteitsvorming in pre-moderne contactzones in Eurazië, Afrika en Zuid-Amerika vormt dan ook een veelbelovende toevoeging aan de bestaande historiografie.

Niettemin is *Ethnicity in medieval Europe* een waardevolle bijdrage aan het onderzoek naar etniciteit, groepsvorming en sociale verhoudingen in middeleeuws Europa. Hoewel de aandacht voor racisme en etnische ongelijkheid in het middeleeuws onderzoek de laatste decennia rap is gestegen, is veel van het invloedrijke onderzoek, zoals *Black legacies* (2014) van Lynn Ramey en *Black metaphors* (2019) van Cord Whitaker, voornamelijk gericht op literaire bronnen. Weeda’s analyse van catalogi, medische en juridische verhandelingen en militaire handboeken belicht de institutionalisering van etnische stereotypen, waarmee ze laat zien dat deze stereotypen diep in de Europese wetenschap en politiek verweven waren. De twijfel in de *Roman van Moriaen* is niets meer dan een bevestiging daarvan.

Pim Storm is redacteur bij *Skript Historisch Tijdschrift* en volgt de Onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij schrijft zijn masterscriptie over de uitwisseling van ideeën en indrukken over religie en etniciteit in dertiende-eeuwse reizen door het Mongoolse Rijk.

Eindnoten

- 1 Roman van Moriaen, met inleiding van Jan te Winkel (Groningen 1878) regel 771.

ABSTRACTS

GIEN GOMMERS

The Italian memory of the Second World War has been the source of constant controversy in national politics ever since the immediate aftermath of the war. In the first decades after the war, the Italian memory was centralised around the Resistance, which served as a symbol for the national identity. However, the political climate of the 1990s brought about a complete shift in the national memory culture. The Italian memory was henceforth characterized by the 'anti-fascist paradigm', within which partisans were remembered as a small, violent minority. This national discourse does not seem to be all-encompassing, however. It is notably absent from the local memory culture in the Roman neighbourhood of Quadraro. In fact, a completely different discourse can be found: the local resistance is proudly remembered as a powerful local phenomenon.

ANNICK GOSSEN

This article explores European experiences of decolonisation through examining and comparing the decolonisation trajectories of the French and Dutch Caribbean. These 'remnants of empire' are often neglected in scholarship on the history of European decolonisation, but actually present many fruitful opportunities for researching European experiences of decolonisation. While the French and Dutch Caribbean decolonisation experiences are very similar in their broad outlines, they also diametrically oppose one another due to radically different metropolitan approaches, shaped by the many differences of their colonial pasts and decolonial paths. In addition to showing the value of affording the Caribbean more importance in research, this article also calls attention to how government- and policy-focused current research on the topic in question is. It pleads for further research taking into account not only government views and stances, but those of citizens, too.

OLIVIA JAECCI

This article examines the similarities between the 1995 Srebrenica genocide and the current military and political conflict between Israël and Gaza in the Middle East. It argues that, even though there are differences between the two, the cores of the conflicts are very similar, and the differences in how the two cases are treated nationally by both the Dutch government and media are therefore irresponsible and unjust. The article pleads for the Srebrenica-massacre to be a learning point in history for how to handle these types of international conflicts which result in large amounts of civilian deaths, and criticizes the way the Dutch government has been responding to the massacres happening in Palestine so far.